בית ישראל

ע״ד יסוד כולל אברכים גדולי תורה ויראה
בסלובודקה.

נערך ע״י **יצחק אייזיק שער.**

תרפ״ב

בדפוס מאנקוס, רחוב אזשעסקה (קורובסקה) 5

קובנה

בית ישראל

ע"ד יסוד כולל אברכים גדולי תורה ויראה

בסלובודקה.

נערך ע"י **יצחק איזיק שער**

תרפ"ב

בדפוס מאנקוס, רחוב אזשעפקה (קורובסקה) 5

קובנה

מכתב *)

מאת כבוד הגאון הגדול האמתי מאור הגולה

מרן חיים עוזר גראדזענסקי שליט"א.

*) אחרי חתימת המחברת נתקבל מכתבו של מרן הגאון שליט"א, והרי אנו מתכבדים לחברו אל מחברתנו.

ב״ה

נודע ביהודה טיב ענין הכולל לאברכים בקאוונא. שנוסד זה יותר מארבעים שנה על ידי רבותינו הגאונים מאורות הגולה מו״ה ישראל סאלאנטער ומו״ה יצחק אלחנן זצלה״ה. והרבה עסק בשכלולו ובקיומו הגאון הצדיק מו״ה יצחק בלאזער זצ״ל.

מטרת הכולל היתה לגדל אברכים גדולי תורה המתעתדים להוראה לתת להם הספקתם בכבוד ולתמוך את בני ביתם למען יוכלו לשבת במנוחה ולעלות במעלות התורה וההוראה.

גדולי הדור ראו בעין קדשם וחכמתם את הנולד, כי הלומדים הגדולים מתמעטים, ואלה המצוינים אשר תורתם אומנתם כאשר יבואו בעול-רחיים על צוארם לא יוכלו לעמוד בפני נסיונות החיים הקשים ובהכרח יעזבו את למוד התורה. ועל כן יסדו את המוסד הנכבד הכולל בקאוונא. אשר תקופה גדולה החזיק בידי הלומדים העלולים להוראה, והרבה מהם היו למאורות בישראל ולנושאי דגל התורה בתפוצות הגולה.

יחד עם זה הי׳ יסוד הכולל בזמנו לגורם חשוב ליסוד הישיבה הגדולה בסלאבאדקא, ולחזוק לשארי מקומות התורה. קיום הכולל נמשך עד ימי המלחמה הנוראים, ימי הגרושים והטלטולים. רוב הישיבות נדדו ממקומותיהם, אבל לא נהרסו. הי׳ עניים במקום זה ועשירים במקום אחר. תקעו אהלם באוקריינא, והרביצו שם תורה ברבים. אבל מוסד הכולל נהרס ונתבטל לגמרי.

והנה על דבר נחיצות מוסד כולל בימינו אלה הלא יבין כל לב מבין וכל משכיל על דבר אמת. אם מלפנים בשעה שרבו לומדי גמרא, החדרים ובתי המדרש הי׳ מלאים תלמידים מזן אל זן, דאגו לקיומה של תורה, להמציא הספקה לאברכים מצוינים, אשר עול הפרנסה בל יטרידם, עתה בימינו לא כל שכן, שאנו צריכים לדאוג לזה. הן בימי המלחמה נתמעטו גם חדרים לגמרא, רוחות רעות מצויות אשר ללא—אמונה גברו בארץ, ורבים הם האוחזים מעשה אחז ומבטלים את

למוד תנוקות של בית רבן ומעמידים כל התורה על השפה, ורואים אנו בעליל שכחת התורה. ורק תלמידים מועטים יוצאים לגמרא, והלומדים נתמעטו לגמרי, אחד בעיר ושנים במשפחה. ורק אלה בעלי כשרון המתגדלים בהישיבות הם תקות דור העתיד. ואלה הלומדים המצוינים הם שרידים יחידים, והי׳ כאשר יבואו בעול מלחמת החיים הקשים מאד בימינו אלה, אשר אין מי שישא משאם הלא לא יוכלו גם השרידים להחזיק מעמד, והחכמה מאין תמצא, והי׳ העם ללא רב ומורה מדריך, להורות את המעשה אשר יעשון, ובאין מורה הלא תפוג תורה ומצוה.

כמה פעמים התבוננתי ושמתי אל לב לקבץ ה״ום בעלי כשרון ולדאוג למעמדם כפי צרכי החיים בימינו לגדל גדולי תורה. נעשו נסיונות בזה ולא אסתייעא מלתא כראוי עד עתה.

שמחתי מאד לשמוע כי הרעיון הנכבד מצא גואלים באיזה מקומות, ובשוב הישיבה הגדולה „כנסת ישראל״ בסלאבאדקע שמו לבם מנהלי הישיבה להדבר הגדול הלזה, ויסדו כולל „בית ישראל״. הצליחו לקבץ קבוץ חשוב של אברכים תלמידי חכמים גדולים ומצוינים המשתלמים במעלות התורה והיראה תחת הנהלת הרב הגאון מוהר״ר יצחק אייזיק שער נ״י ויש תקוה לאחריתם לבנות את „בית ישראל״ ומהם תבנה ותכונן „כנסת ישראל״. ואם מלפנים הי׳ הכולל גורם ליסוד הישיבה, השיבה הישיבה את חובה ויסדה את הכולל.

אולם אם כי המצב הרוחני טוב מאד ומרנין לב. המצב הגשמי מעציב מאד. הן ההוצאה גדולה להספקת האברכים למחיתם ולמחית בני ביתם בכביד הראוי, וההכנסה הלא דלה ורזה, בצוק העתים הללו אשר אין חבור בין מדינה למדינה, ובמקום אשר חלק גדול מאחינו נחתים שמה ברוסיא ואוקריינא חרבו יסודות האקונומיים, והתמיכה האמריקנית מתמעטת.

על כן מצאתי לחובה, חוב קדוש, להעיר ולעורר את אחינו הנדיבים בעם חובבי תורה ולומדי׳, הקרובים והרחוקים, העומדים בראש המוסדות להחזקת תורה באמעריקא ובשארי

ארצות, לשלח עזרתם ותמיכתם לצרכי הכולל לאברכים „בית ישראל״ בסלאבאדקע, לגדל גדולי תורה ויראה, אשר יורו לעם דבר ה׳ זו הלכה. וגדול יהי׳ כבוד הבית הלזה, אם אך ימצא מסייעים ומחזיקים.

התעוררו נא בכל אתר ואתר לדאוג לקיומה של תורה, לקבץ הניצוצות המפוזרים למרכז אחד, והיו לאור גדול, להאיר לעם ישראל בתורתם וצדקתם, והי׳ אם יעלה בידינו להחזיק את השרידים יבנה מזה עולם מלא, וגם המה יעמידו תלמידים לדורות הבאים, ויקוים בנו לא ימושו וגו׳.

התברכו בברכת אשר יקים את התורה, וחפץ ה׳ יצלח בידכם להקים עולה של תורה.

הכותב וחותם לכבוד התורה ולומדי׳.

כ״ד תמוז תרפ״ב ווילנא.

חיים עוזר גראדזענסקי.

ב"ה

אל אחינו בני ישראל בכל מקומות מושבותיהם, שמעו, וישמע אליכם ה'!

עת משבר הוא לרוח התורה ולחיי-הרוח של עמנו. תקופת ההרס, הפזור הנורא, המאורעות והתלאות שעברו על עמנו שינו ביסוד צורת החיים הישראלים. דכדוך הרוח מעוצר רעה ויגון טשטש את חותם התורה, שהי' ניכר מעולם בעצם חיי העם. תחת השפעת התורה—נכרת ההשפעה של ימי הרעה, שהי' ימים ללא תורה וללא חיים.

אמנם הנסיון העתיק—יומין הראה לני, שאף בשעה שהי' נראה לעין, כי נר ישראל: תורתו, נשמתו, עומד להכבות, חלילה, והדור ישאר שמם מתורה ודעת, באותה שעה עמדו גדולי התורה שבדור, שבכח תורתם וחכמתם הי' להם השפעה על העם, וחוללו מהפכה במהלך החיים הישראלים, האירו באור תורתם את חשכת החיים, החזירו עטרת התורה ליושנה והשיבו לבן של ישראל לאביהן שבשמים.

גם בדורנו, אך זה מעודד רוחנו לבלתי התיאש. ב"ה עדיין אנו נהנים לאורם ומתקיימים בהמשכת פעולותיהם של הגדולים אנשי השם, הם הגאונים המפורסמים ה' עליהם יחיו.

אולם מצב ההוה בימינו איננו מבטיח להקים כח התורה גם בעתיד, כי תקופת החורבן מעטה את האפשרות מתופשי התורה, בני העלי' להתפתח בכמות ובאיכות, במדה זו שיהיו ראוים לעמוד בראש העם, להדריכו בכח התורה שבידם.

שבעת שני ההרס, תקופה זו שהניחה חותמה על כל אחד, עברו בתלאות והרפתקאות גם על תופשי התורה. הפזור במרחבי רוסיא וחיי נדודים, טשטשו הרבה כחות פוריים, דלדלו חכמת חכמיו, ואלה ששאר רוח להם שעמדו להתגדל בתורה, נתמעכו תחת סבלות הגלות והצרות.

אם נעזוב את המצב כמו שהוא ולא נקדים באמצעים להחזיר עטרה ליושנה, לחדש תקופה של אור תורה, עתידה

ח"ו תורה שתשתכח מישראל, כי תחסר השפעתה על חיי העם בעתיד.

אבל! עת היא בית ה' להבנות!

תקופת ההרס עברה, העם מתעורר לתחי'. תחת משואות המפולות קמות ועומדות לתחי' קהלות שלמות. באמצעיהם עצמם ובעזרת אחיהם אשר מעבר לים, חוזרות ונבנות ערים ועירות, מוסדות צדקה וחסד, מוסדות צבוריים בעלי גוונים שונים. גם בתי מדרשי התורה, הישיבות הגדולות בליטא ופולין שבות לאיתנן ת"ל ופורחות בכמות ואיכות.

אולם עוד בית אחד חסר לנו, בית מדרש לתורה בעד בני עלי', בית גדול שמגדלים בו גדולים, שלפי כשרונותיהם והסתגלותיהם הקודמות, ראוים הם להיות תלמידי-חכמים אמתיים, בית מדרש כזה שיתן להם אמצעים ודרכים שיוכלו להשתלם השתלמות שלמה כיד ה' הטובה עליהם, עד השתלמות גאונית בתורה ויראה וכל מעלות השלמות, ויזכו להעמיד תורה בישראל, להיות מורי ומאורי האומה, ולצנורות משפיעים תורה ודעת אלקים בארץ.

אמנם מוסד זה לא חדש הוא ביסודו. כבר שערוהו אבותינו גאוני ישראל עיני האומה לפני עשרות שנים, וכבר היו ונתקיימו מוסדות כאלה רבות בשנים לפני שנות המהפכה. אבל גדול ההבדל שבין נחיצותו של המוסד עכשו לבין הצורך אז: אם אמנם לפנים הי' צורך במוסד כזה להחזקת התורה, עכשו בתקופתנו אנו, הכרחי הוא לקיום היהדות. הבדל עקרי הוא ואם לא נעמוד עליו יהי' הבנין רעוע ולא יהי' מה שהוא צריך להיות.

כי אינו דומה כלל ירידת האומה בשיעור קומת התורה לפני עשרות שנים—עד כמה שהיתה ניכרת גם אז כלפי הדורות הראשונים—לירידתה כיום, כי אז אף שהיתה התורה הולכת ומתמעטת, אבל לא היתה מונחת בקרן זוית, וגם אחרי המעוט מצאה לה מקום בכל ישראל, בכל מקומות

מושבותיהם: כל עיר ועיר וגדולי', כל עיר ועיר ותלמידי חכמי'. במצב כזה בני העליה שבדור שהיו ראוים ומסוגלים לגדולות בהתפתחות התורה מצאו להם מקום, בכל מקום שהם, להתפתח ולעלות כיד ה' הטובה עליהם, ואמנם עלו והתפתחו, וחזרו הם והשפיעו על הסביבה שסיעה לעליתם, וכך הי' הולך וחוזר חלילה. באופן זה היו כל ימי בן העלי', לכל שנויי מצבי החיים שלו, אך שלשלת ארוכה של עלי', כי הי' יוצא מן הישיבה, מקום ההתפתחות והעלי', ונכנס אל החיים באיזה מצב שהוא—ותנאי החיים ג"כ לא קשים היו בימים ההם—וגם שם היה מוצא מעין ישיבה קטנה של גדולי תורה, והי' מצטרף להם ועולה עמהם. וכה היו גדולי הכשרון מתפתחים מאליהם ונעשים לגאונים בישראל, ולהיפך הי' הזון נפרין, שגם מעירות קטנות היו קמים לעם גדולי ישראל וגאוניו.

אבל לא כן כיום, בעוה"ר, התורה כרוכה היא ומונחת בקרן זוית, וכמעט שאין לה ממש אלא ד' אמות של הלכה בלבד: ערי ישראל ברובן נתרוקנו מן התורה, ואין גם סביבה לתורה אלא בין מחיצותי'. גם תנאי החיים כשהם לעצמם, הולכים וקשים, הולכים ומכבידים את עולם. במצב כזה בן העלי' היוצא מן הישיבה בתקות ההתפתחות מלא בשאיפות גדולות, ואף הוא נכנס אל החיים ג"כ אך על מנת לשמור את תפקידו לעלות בתורה. ובטוח שיעלה בידו, אבל לשוא! מיד הוא נפגש בריקניות השוממה ונעצר במכשולים הרבים. ולא אך שאינו עולה, אלא שבעל כרחו ובתוך יסורי נפשו, הוא הולך ויורד, הולך ומתדלדל, ואין יציאתו מן הישיבה, איפוא, אלא כנתוק פתיל העלי', ובאין עלי' אין גדלות, וכך הולכת האומה ומתרוקנת מגדולי התורה, שאך הם הם קיומה.

והרי נראים הדברים, כי במקום שלפנים ראו צורך ביסוד מוסד להחזקתה של תורה, עכשו הנהו דבר הנוגע לקיומה ממש. אז, כאמור, הרבה דרכים היו לעלי', העלי' בתורה אפשרית היתה בכל מקום שהוא, ולא היתה תלוי' במקום ובתנאים

מיוחדים כלל, ומוסדות אלו שמשו אז רק בתור סיוע בלבד. לא כן עכשו. עכשו אנו צריכים למוסד, שיהי׳ מסוגל להשתלם בו השתלמות שלמה בתורה ויראה, שיכנים תחת דגלו את בני העלי׳, ויתן להם האפשריות להתפתח ולהתגדל, ולהיות תלמידי חכמים אמתיים, אשר תורה יבקשו מפיהם.

מתוך השקפה זו צריכים אנו להעמיד את הבית הגדול הלזה על יסודות עקריים אלו:

הנכנסים לבהמ״ד גדול זה יהיו אברכים גדולי תורה ודעת, המסוגלים למטרה רוממה זו, של השתלמות גאונית בתורה ויראת שמים.

זמן הלמוד יהי׳ קבע ולא ארעי, ולא יהי׳ המוסד רק כפרוזדור אל החיים, והיציאה ממנה כל יומא ויומא זמנה, שהרי בהמ״ד של עלי׳ הוא, ואין ארעי לעלי׳.

תכניתו תהא כתאימה לעלית שלמותם של הגדולים על פי רוח התורה והשפעה מוסרית באופן נעלה, ושיהי׳ המקום ראוי ומוכשר לכך, כי כל הקרוב היום לדרכי העלי׳ וההתפתחות בתורה ויראה יודע, עד כמה המקום גורם.

פרנסתם תהי׳ בטוחה במשך שנות למודם ולא יפריע להם מצבם החמרי כלל.

מתוך הכרה בהירה זו נתעורר אדמו״ח מרן רבי נתן צבי פינקעל שליט״א, ויסד בהמ״ד של עלי׳, בעד אברכים גדולי תורה ודעת, על היסודות האמורים, אשר בשם „כולל בית ישראל" יכונה, בסלובודקה על יד הישיבה הגדולה „כנסת ישראל", על יד זה המקום, שממנו יוצאות תורה ויראה לישראל זה יותר מארבעים שנה. וע״פ קריאתו כבר נתקבצו גדולי תורה ודעת, יחידי סגולה, (יותר מעשרים כ״י) המיועדים לגדולות ותקות נעלות נשקפות להם בעתיד, שמהם תצא תורה ואורה בעולם.

תודה להשי״ת, תקופת ההתיסדות עברה בהצלחה רבה, מתאימה להשאיפה והמטרה באופן נעלה, וכל מי שרואה בהמ״ד נהדר זה, מודה ומברך את השי״ת שזכה אותנו במוסד

קדוש ונשגב, המאמץ ומחזק תקותנו, כי לא תשתכח תורה מישראל. גם במצב החמרי ראינו התחלה טובה, שאף בזמן קצר בראשית ההתיסדות, נוכחנו כי לא אלמן ישראל מיחידי סגולה, גדולי דעה, אוהבי תורה ויראה, ששמחו לקראת השמועה שהגיעה להם, ובהכרה עמוקה השתתפו ביסוד המוסד הנשגב הזה, בתמיכה הגונה וגם בהבטחת מעשים, לחזק בכל האפשריות קופת המוסד, שיהי׳ ביכלתו למלאות תפקידו כראוי.

בטוחים אנחנו בעם ישראל, כי לא יעמוד מרחוק, ובהכרה עמוקה בגדולת הבנין יגש לבנותו ולהעמידו על בסיס נכון, שלא יהי׳ קיומו תלוי לו מנגד. מקוים אנהנו, ששימת לב הצבור אל מקדש התורה, תהיה קבע ולא ארעי, בין בסיוע ובין בהכרה. בסיוע: שלא יהיו אלה המסייעים לקיומו אך בנתבעים ונותנים, כי אם כתובעים ובונים, והתביעה תצא מהכרה חושית והרגשה עזה, שאם אין גדולים אין כח התורה, ואם אין כח התורה אין חיים. בהכרה: שיקבע לו המוסד מקום בפסיכולוגיא של הצבור, בתור בית מדרש של תורה והכמה עליונה, ותקות עתידו של האומה הישראלית, והביטו על המתגדלים בו בעיני כבוד כבעל גדולי העתיד, ולא יהיו הם בנצרכים אל הצבור, אלא שהצבור נצרך לגדולת עתידם.

זה כשנה, שכבר קים מוסד נשגב זה, ועד עכשו כמעט שלא באנו להכריז עליו בקריאה פומבית, מפני שלא חפצנו לבוא אל הצבור בידים ריקניות, ואמרנו בלבבנו ננסה נא לעצמנו, היצלח? עתה כאשר חפין ה׳ בידינו הצליח, אנו באים אליכם ואומרים: אנחנו עשינו את שלנו, התחלנו ההתחלה שהיא היותר קשה, ציירנו את צורתו של הכרם הנהדר הלזה, עזקנוהו, נטענוהו שורק, עכשו בואו, ועשו את שלכם, גורלו בידכם! אם תרצו יעמוד יעלה ויפרח!

ויהי נועם ה׳ עלינו וגו׳.

יצחק אייזיק שער
מנהל כולל בית ישראל.

מאמר ע"ד כולל בית ישראל בסלובודקה,

מכבוד הגאון האמתי שר התורה פאר הדור והדרו
מרן משה מרדכי עפשטיין שליט"א
ר"מ ואב"ד דסלובודקה.

אמרו רז"ל כל הנביאים לא נתנבאו אלא למשיא בתו לת"ח ולעושה פרקמטיא לת"ח, אבל תלמיד חכם עצמו עין לא ראתה אלקים זולתך. הנביאים, אש־ גלה ה' לפניהם את האור, את האושר הנצחי, את החיים הרוחניים, אשר כל אחד מהנביאים השיג את הטוב הזה האמתי, לפי מעלתו ולפי התקרבותו אל ה' הם לא יכלו עוד להשיג את הרוממות של התורה עצמה, שהיא נאצלה ממקור הדעת והבינה העליונה, שזה לא יוכל להשיג האדם החי, באשר הטוב הזה הוא לעילא ולעילא. גם התלמיד חכם הלומד תורה, כל מה שהוא לומד נעשית לו התורה לקנין עצמי, נשמתו ורוחו נעשים לתורה, וכל מה שהוא הולך ומשתלם בחכמת וידיעת התורה, באוצר של יראת ה', הוא נעשה לתורה עצמית, וע"כ לא יכלו הנביאים להשיג את הטוב ההוא, ועין לא ראתה זולת ה' דקודשא בריך הוא ואורייתא חד הוא. אך מה השיגו את הטוב הגנוז לעושה פרקמטיא לתלמיד חכם, הרבה מקיימי התורה, היינו מצות התורה, בכל דור חסידים ואנשי מעשה, אבל הם ענינים פרטים. שעושה כל אחד בפני עצמו ועל ידי המצוה הוא מעלה עצמו, ונשמתו מתוספת בקדושה, וקונה חלק בטוב, אכן, הנביאים שנבאו לכלל ישראל, השיגו עוד יותר, מעלת הטוב שזוכה מי שהוא עושה טוב בעד כלל ישראל, מי שהוא עושה פרקמטיא לת"ח, מי שהוא משיא בתו לת"ח, על ידי זה הוא מרבה כבוד התורה, ועושה פרקמטיא לת"ח, שיוכלו לעלות בתורה וללמוד בהרחבה לבל יהיו טרודים בעול הפרנסה, מפני הרחיים שעל צוארם, ובזה הוא עושה טוב לכל כלל ישראל. הטוב האמיתי, כי תלמידי חכמים הם לב האומה ומכל משמר נצור לבך כתיב.

גוף האדם מורכב מאברים שונים, אשר יש להם תכונות שונות ופעולות שונות. הלב הוא המניע את כל מרוצת הדם ומחלק חיים לכל אברי הגוף ודפיקת הלב היא החיים ובאפיסת דפיקת הלב — אפיסת החיים ובחלישת הלב — חלישת כל אברי הגוף ואף כי האדם אינו מרגיש כלל את מעשה פעולת הלב, עם כל זה, מכונת החיים וקיום האדם הוא הלב הנותן חיים אף להאברים הרחוקים ממנו. גם עם ישראל נחשב לגוף אחד, הנשלם ע״י אנשים שונים העושים פעולות שונות, אכן הלב של עם ישראל המה נושאי דגל התורה, לומדי התורה, הנה המחיים את כל עם ישראל אף שאין מרגישים זאת בפועל. כל זמן שקול יעקב נשמע באהלה של תורה, אין הידים ידי עשו שולטות לכלות את האומה הישראלית. ובהיות הלב בריא — הגוף בריא, ובחלישות ומיעוט לומדי התורה, ומיעוט גדולי התורה חלילה עם ישראל מתנונה. ולכן האיש העושה פרקמטיא לת״ח הגורם להגברת הלב של ישראל, הוא גורם ברכה וקדושה לכל כלל ישראל, קרוב לקדושת התורה בעצמה, והנביאים שהשיגו עד קרוב לקדושת התורה, השיגו את הברכה והחיים חיי הנצחי והאושר המיועדים להעושה פרקמטיא לת״ח ומכש״כ שהשיגו את הטוב של החסידים ואנשי מעשה.

וכמו שנעלם מכל חי ואף מנביאים הטוב והאור הגנוז לומדי התורה, כן נעלם מכל חי והנביאים, את החרם והאבדון מפגימה כל שהיא במעלה היותר עליונה של תורה, אף פגימה ורפיון שאינו נראה לעין כל חי אלא לעין של מעלה בלבד, שבלשון התורה כבר נקרא פגימה כגון זו: עזיבת התורה.

וכמאמרם ז״ל דבר זה נשאל לחכמים ולא פירשוהו לנביאים ולא פירשוהו עד שפירשו הקב״ה בעצמו שנאמר על מה אבדה הארץ ויאמר ה׳ על עזבם את תורתי ולא הלכו בה. חכמה ונבואה לא יכלו להשיג מה הוא עזיבת התורה והאבדון התלוי בה עד שהחורבן הזה, הביא חורבן יותר משלש עבירות

ולא הלכו בה פירשו רז״ל שלא ברכו בתורה תחילה, נתבונן נא, מה גדול כח החטא, של ברכת התורה, ומה הי׳ היצה״ר גדול כל כך לבלי לברך ברכת התורה ועי״ז נתכה חמת ה׳ לאין מרפא.

ביאור הדברים: אמרם ז״ל אפילו בעת כשלונה של ירושלים לא פסקו ממנה אנשי אמונה, אנשי אמת אשר ידעו כי עלינו לשמור את חוקי התורה באשר כה גזר יוצר העולם, השמים והארץ, וחובה עלינו לעשות ולקיים כעבדים נאמנים, אכן ראתה עין שלמעלה מה שלא ראו הנביאים, חסרון כל שהוא במעלה העליונה של הרגשת האושר והטוב החיים והקדושה שנותנת לנו התורה, ושאך להטיב לנוצרי בריתו נברא כל העולם וכי יפה שעה אחת של חיים הרוחניים בעוה״ב מכל מנעמי וחיי החלד, ולחסרון הרגשה זו קראה התורה שלא ברכו בתורה תחלה כלומר, לא ברכו את ה׳ בלב שלם על שנתן לנו חמדה גנוזה שכל העולם נברא אך למענה כי אם כמקיימים גזרתו של מלך.

אכן התורה הקדושה תספר לנו את החורבן שנולד לנו מזה. כי לפי מדת האיכות כן מדת הכמות, כי כל דבר וחפץ אשר יאהב האדם ולפי טבעו ירגיש חפץ בזה, לא יסתפק במועט, אם אוהב אדם כסף ומדמה כי אשרו בזה, אין עוד חצי תאותו בידו, ועד רגעו האחרון לא ינוח מלהרבות עושר, כן גם בתורה הק׳ כפי רבוי הרצון והתשוקה אלי׳ בהכרת איכותה, הוא רבוי המעשים והפעולות למענה, ובשיודעים ומכירים את ההצלחה האמתית של תורה הקדושה שבחר בנו ה׳ מכל העמים ונתן לנו את תורתו אשר מלאכי מעלה קנאו ובקשו תנה הודך על השמים אז אין מסתפקים במועט ואין אומרים די לנו באלה התלמידי חכמים שבנו, אלא שמוסיפים בתים, להרבות גדולים להוסיף תלמידי חכמים. ולכן עין של מעלה שראתה גם בדורות ההמה חסרון הכרה באיכות התורה׳ לא רק באיכות ראתה כי אם גם בכמות והתורה צווחת

ואומרת על עזבם את תירתי, כי ירדה התורה לסוף דעתם שאלמלי הגיעו לשלמות ההכרה והרגשת הטוב של התורה כי אז היתה גם הכמות באופן אחר. ואז לא הי' חורבן האומה ברוחניות, שעל ידי זה נהיה החורבן הגשמי, כי ע"י התורה היו בונים את עם ה' והי' אז רב שלום בניך אל תקרי בניך אלא בוניך.

כי כמו בעניני העולם, האדם חורש וזורע ועובד אדמתו, והוא ידמה אחר כן כי הוא פעל שיוציא פרי, אבן לא ידע ולא יבין, כי מעשהו כאפס ואין לעומת העבודה שנחוץ עוד שגרעינו שזרע באדמה יוציא פרי, לזה עובדים הגלגלים הרמים שהם משפיעים על העולם בכח המושך וזיקי החשמל (עלעקטרא) מתעורר כח הצמיחה, והגשם מן השמים המשקה את פרי האדמה, ומה נחשב מעשה האדם, לעומת מעשה השמים והארץ, להצמיח לחם מן האדמה, אכן חק שם בורא העולם, כי לצורך מאכל וחיי האדם, נחוץ להאדם לעבוד בזיעת אפו, מעשה שהוא רבה אצלו, ומעט הוא לעומת הכחות הנפלאים אשר שם ה' בסתר הטבע ע"י הגרמים השמימים הפועלים להחיות את נפש האדם וכמאמרם ז"ל אין לך כל עשב מלמטה, שאין לו מזל מלמעלה שמכחו ואומר לו גדל, כי רק על ידי כחות האלה יצמח כל צמח. גם בכחות הרוחניים, המשפיעים קדושה על עם הקודש, המרוממים ומנשאים את נפשם, שם הקב"ה, כי על ידי שיש בישראל גדולי התורה, שהם המנשאים את נשמתם ורוחם למעלה, על ידי המאורות האלה מתעוררת קדושת ישראל בכל העם כולו, זהו קיום עם ישראל ובנין האומה — וכח הקדושה, הטוב הזה ג"כ גנוז ונעלם כמו כל כחות הטבעים ששם ה' סתר למו, וכשמכירים את הסגולה הנפלאה הלזו ומרגישים האושר האמיתי הצפון בה, ואילו אך מתבוננים בהידיעה — אף כשאין מרגישים בהרגש עצמי — שנותן התורה ובורא העולם אמר שנתינת התורה, אך לישראל היא ובזה יהיו סגולה מכל העמים כי אז משתדלים בכל מאמצי כח להוסיף בתים גדולים

לגדל בהם התורה ולגדל תפלה ויראת שמים, וכשעושים בן עם ישראל נבנה ומתקים במעלתו הגדולה.

אבל דור החורבן לפי ערכו נתבע שע"י הפגימה בהאיכות גם בכמות לא הגיע לרום פסגת הגדלת התורה ולהאדירה. וממילא ירדו לומדי התורה ונתמעטו בכמות ואיכות לפי ערכם, ואתם נפלה קדושת ישראל ירידה אחר ירידה, עד שאבדה הארץ ונחרב המקדש. אכן כל כך הי' ממיר ונעלם איכות הירידה והשתלשלותה בעזיבת התורה עד שגם הנביאים קצרה רוחם מהבין את זאת. ואך עילת כל העילות אשר ממנו הכל והוא החוקר לב ובוחן כליות, הוא אמר לנו שנדע כי הי' כאן עזיבת התורה באיכות ובכמות ואך על ידי זה נהרס ונחרב עולם הישראלי ברוחניות ובגשמיות.

ואם בדורות ההמה, דור אשר היו בהם נביאים וחכמים, העושה פרקמטיא לת"ת הוא הגורם לקיום ישראל ולהיפך ירידה כל שהוא ברום המעלה גורמת התבאה לחורבן חלילה, מה נוכל לומר אנחנו עתה. יש שאומרים יש לנו בתי אולפנא ועוד לא אלמן ישראל, אבל אילו היינו מעריכים את הענין כעיכו, היינו אומרים, אוי לנו שכך עלתה לנו במה נחשבו אלה הישיבות האחדות לעומת כל הכלל ישראל שהמה כחמשה עשר מליון איש, יוסיף ה' עליהם אלף פעמים ככה, התוכל חיות של לב קטן כזה, להחיות גוף גדול כזה בחיים נצחיים ואושר בזה ובבא. הסתפקות זו היא אך ע"י מיעוט הכרתנו, כי חיינו ואורך ימינו בזה ובבא, היא התורה הקדושה, אלמלי הכרנו כן כי אז לא היינו מסתפקים כלל במה שיש לנו.

אם מצד אחד עלינו להודות לה' חסדו כי למרות כל הטלטולים והנדודים, הצרות והתלאות, עוד הותיר לנו לפליטה הישיבות הגדולות האחדות, אשר נוכל להמליץ עליהם: "כי יפלא בעיני שארית העם הזה גם בעיני יפלא", נס גדול הוא ופלא איך יכלו אלה גבורי הרוח לעמוד נגד מלחמת החיים הנוראה, ואיך מתקיימים המה עתה בשטף הזרם של הרוחות ובעקשות מתקיימים המה. הנה בישיבתנו כנסת ישראל

דסלובודקה, כעת כשלש מאות בחורי חמד ומהם הרבה גדולי תורה ויראה שוקדים על התורה יומם ולילה, ונתונים המה ברוחם ונפשם להתורה הקדושה, והישיבות הן מחזיקות כל החדרים של החרדים והישיבות הקטנות, כי כמאמרם ז"ל אלף נכנסים למקרא מהם מאה למשנה עשרה לגמרא ואחד להוראה, אבל אילו לא היו לאחד מני אלף להיות יוצא להוראה לא היו כל האלף לומדים, ובשביל האחד היוצא להוראה לומדים עשרה גמרא ובשביל העשרה לומדים המאה משנה, והאלף לומדים מקרא. לולא הישיבות הגדולות לא היו חדרים אף למקרא, כי כל בתי הלימודים המה שרשרת אחת של רוח התורה, ונחוץ שבעת הכנסו למקרא ידע שיש אפשרות לצאת להוראה.

אכן עוד רב ממנו הדרך, שיהי' לנו כספר תלמידי חכמים כזה שיוכלו להטיב את רוח התורה אשר ירד פלאים, לעמוד נגד עזיבת הדת שנתרבה בעוה"ר, ולהקים חומה — נגד רוח הכפירה שנתפרץ בעוה"ר — לבתים חרדים, ועלינו לעשות למען ה' ותורתו — לבל תאבד חלילה ארץ ועם ישראל — להקים מקדשי ה'. ביחוד עלינו לחפש עצות לאלה היוצאים מהישיבה אשר חלבם ודמם הקריבו כליל על מזבח ה' לבל יצטרכו תיכף בצאתם מן הישיבה לשוט בים החיים ולהכנים צוארם בעול הפרנסה, ועי"ז להפסיק עליתם למעלה בתורה ויראה, ונפשנו תבכה, אם נראה גדולים שהמה חיים לכל ישראל מתגלגלים בגלגל החיים ונעשים למחפשי עצות למצוא מזון לנפשם, והדבר הזה גם יחזור, אל רוח הישיבה ח"ו.

ועל כן בואו ונחזיק טובה לכבוד האי גברא ובא הגבר הוקם על שהקים עולה של תורה שהרביץ תורה ויראת שמים, האיר לאלפים תלמידי חכמים, עמוד התורה והיראה בדור הזה, הרב המאור הגדול על שמי התורה והיראה רבי נתן צבי פינקעל שליט"א, שעל יד הישיבה הק' הקים מוסד כולל אברכים, זה כשנה ובעת נמצאו בו יותר מעשרים אברכים כ"י, אשר המה גדולי ישראל, גדולים בתורה וגדולים ביראת שמים,

מיועדים להופיע בתוך גאוני הזמן, הוא בית גדול אשר רב טוב צפון בו לבית ישראל, ועל כל ישראל לזכות בהטוב, שנבאו לנו הנביאים לעושה פרקמטיא לתלמידי חכמים, להסיר מעליהם דאגת החיים.

ועלינו להתבונן, כי בעת מלחמה, כשהגבורים הולכים במלחמה, אנשים החפשים, מספיקים להם מים ומזון, לא יחשבו אלה כי הם המכלכלים את אלה שהם עומדים בקרב המלחמה, אדרבא, הם הגבורים הם לוחמים בעד אלה שנותנים להם המים והמזון, כן עלינו לידע, מלחמת הקיום לעם ישראל בעד תורתו, הרבה גזירות אינקוויזיציאות סבלנו אך למען קיום התורה, ועי"כ אלה הגבורים אנשי הרוח המוסרים נפשם באהלה של תורה, המה הלוחמים, בעד מורשת אבותינו שתתקיים בנו, ולא אנחנו מקיימים אותם, בהמים ומזון שמספיקים להם ולביתם. אך המה עושים בעדינו, ועלינו לבלי לקבוע את ה' חלילה, במה שלא נביא את הדרוש אל בית אוצר ישראל, הבה נעשה למען ה' ותורתו להחזיק את מוסדות התורה, וה' יעשה בעדינו.

הכ"ד הכותב וחותם למען התורה ומקדשי'
פה סלובודקה, ד' תמוז תרפ"ב.

משה מרדכי עפשטיין
ר"מ ואב"ד דסלובודקה.

בעהי״ת

מאמר בעניז חיזוק לומדי תורתנו הקדושה

מכבוד הגאון רשכבה״ג החסיד והעניו המפורסם בכל קצוי ארץ
מרנא ורבנא ישראל מסלאנט זצוק״ל

אחרי שנים אחרות של התיסדות „הכולל" בראשונה יצא לאור ספר „עץ פרי" קובץ מאמרים מגאוני הזמן ע"ד החזקת הכולל ובתוכם מאמר זה מקדוש ישראל וגאונו אדמו"ר הגרי"ס זצוק"ל. המאמר, מלבד חשיבותו שהוא קולע אל מטרת החזקת הכולל של אז, יש לו גם ערך מיוחד, מפני שאנו מוצאים בו תמצית מהרבה דעות והשקפות התורה במקצועות הרבה בענינים היותר עמוקים ורחבים בשכר ועונש, בחות ומדות והנהגות ההשגחה, ועוד ועוד. כל הרגיל בכח בינתו וכגנונו של הגרי"ס ז"צל, יודע כי אין בלשונו אריכות דברים, כי אם כל מלה--חדוש וכל מאמר—דרך, וגם בין השיטין צריך לימוד. וכמה יש לנו ללמוד ממאמרו הארוך הזה: כמה דרכים חדשים גלה לפנינו בתורת המדות, כמה מחשבות וחשבונות עמוקים בעומק הדין, כמה נהורין לנו מתוך דבריו הקדושים שבילי ההשגחה. ומכיון שכפר „עץ פרי" כבר איננו נמצא בעולם ואתו הלא אבדה ממנו גם סגולה זו, שהיא תורה שלמה הנובעת ממקור דעתו הגדולה והרחבה של הגרי"ס זצוק"ל, במקצועות התורה שעלינו לבקש תורה מפיו, שהיה הוא ז"ל נושא ונותן בהם בכל גאוניותו הנפרזה ועמקות שכלו הגדול, אמרנו, בהוציאנו עתה לאור מחברת „בית ישראל" שוב ע"ד התיסדות כולל כיום, כי הגיעה העת להחזיר להעולם את האבדה הגדולה, היא אבדת חכמת חכמיו. ואם האבדה היא הנפלאה שבקללות, הלא החזרה היא המעולה שבברכות, וברכה כזו אנו מביאים אל בתי בני ישראל. וזה יהי' שכרנו כי רבים יהגו בו ויחכמו ממנו להוסיף דעת ויראת ה' לשמור דרך ה'.

בע״ה

מאמר בענין חיזוק לומדי תוה״ק

איתא בסוכה (נ״ב ע״ב) יצרו של אדם מתגבר עליו בכל יום כו׳. ואלמלא הקב״ה שעוזר לו אינו יכול לו ע״ש. והנה אחרי אשר נודע כי היצה״ר לא נברא רק לטובת האדם. כדי שינצחו ויקבל שכרו. ואם ימשך אחר יצרו ממילא יקבל עונשו. וא״כ הלא יפלא לאיזה תכלית ברא הקב״ה את האדם ע״ז האופן. אשר לא יהי׳ הכח בידו לנצח את יצרו הרע בלתי עזר מעם ה׳ ומדוע נתן הקב״ה כח ועוז כזה להיצה״ר עד כי לא יכול האדם לבדו לנצחו כ״א בעזר הקב״ה.

אמנם יבואר כי כאשר חקרו חוקרי נפש האדם ומצאו כי יש בנפש האדם שני מיני כוחות חיצוניות ופנימיות. למשל כאשר נתחיל ללמוד אל״ף בי״ת או שפה אחת אשר לא נדע. כמה תכבד עלינו עד אשר נדע האותיות. ואח״ז לחברם עם תנועות לתיבה. ולצרף כל התיבות למשפט שלם (צוא וויסן איין גאנצין זאץ). אמנם אח״כ כאשר הורגלנו בהשפה, בהחיצוניות, אז נוכל כמעט בהרף עין לראות ולהבין משפטים רבים כאחד. וכלי הדבור מוצאים מעצמם הדברים כרגע למענהו, מבלי שידע האדם איכבה נעשו, כי יתהוו בהאדם בפנימיותו התקשרות ממשפטים רבים, ויוצאים כרגע מבלי אשר ידע האדם בעצמו, אמנם המה בהאדם במצב כהה (גאנין דונקעל) ורק ע״י התעוררות קלה מהאדם יצאו ויתראו לפנינו ברורים ונכוחים, כן במדות האדם, בהכוחות הפועלים עליו ישנם ג״כ שנים, חיצוניות ופנימיות, כהות וברורות.

וידוע כי הפנימיות יפעלו פעולתם על האדם יותר מהחיצוניות כאשר נראה בחוש, למשל אם יש לו לאיש תלמיד אהוב לו כבבת עינו ויעשה טובות עמו, ויש להאיש הזה גם בן, אמנם ישנאהו תכלית שנאה, ויראה לו בפועל שנאתו אליו, והנה קרה כאשר נפל שינה על האיש הזה ועל עפעפיו תנומה, והנה אש יצא מאת ה׳ ותאחז בבית הבן גם בבית התלמיד ושניהם בסכנה. ונעורר פתאום את האיש להחיש לעזרה, להציל מן הדליקה גם הבן גם התלמיד, נראה כי ירוץ עד מהרה להציל בנו לראשונה, יען מה? יען בפנימיותו בטבע קננה האהבה לבנו השנאוי לו, יותר מאהבה שאוהב לתלמידו ע״י כוחותיו החיצונים, ולכן כאשר נעורר האיש משנתו אשר אז גם כוחותיו החיצונים נמו שנתו, אז חיש קל יתעוררו כוחותיו הפנימיות ויתבררו ויתגברו על החיצוניות וירוץ להציל את בנו לראשונה.

והנה עיקר מלחמת היצר היא להגביר יראת ה׳ בלבבו נגד תאות היצר וכפי גודל התאוה כן עליו להגדיל יראתו יותר להכניע היצר בזה, ונסיון העקידה של אברהם אבינו הי׳ נסיון גדול להתגבר על התאוה הפנימיית בטבע אהבת הבן וע״ז אמר הכתוב (בראשית כ״ב) עתה ידעתי כי ירא אלק׳ם אתה ולא חשכת את בנך את יחידך ממני.

אכן מבואר בדברי הילקוט (פ׳ וירא על הפסוק וישם אותו על המזבח) וז״ל היו דמעות מנשרות ונופלות מעיני אברהם עד שהיתה קומתו משוטטת בדמעות, ושם איתא הקב״ה רואה את האב מעקיד בכל לב, ולכאו המאמרים סותרים זא״ז, כי אחרי אשר הי׳ מעקיד בכל לב, איך יוכל להיות כי יזלו כ״כ דמעות מעיניו, אמנם לפי דברינו צדקו יחדיו, כי מה שאמר הילקוט מעקיד בכל לב, זהו בכוחותיו החיצונים, אשר היו באברהם במדריגה היותר נעלה להתגבר על הפנימים במעשה, אבל הדמעות היו נושרים מהכחות

הפנימים אשר פעולתו יותר חזקה בכלל תכונת האדם, ומזה נראה בעליל כי גם באברהם אבינו. אשר מי לנו גדול ביראתו וצדקתו, עכ״ז פעלו הכוחות הפנימיות עליו פעולה עזה, להוריד דמעות, אף כי המעשה הי׳ בשלימות גדול ועשה בלב שלם, גם בשמחה כמבואר במדרש.*)

והנה היראה בכלל איננה נטועה בטבע האדם, אך כל אדם יש בכחו להבין ולהשכיל לתקן את עצמו ולהגביר יראתו על תאותו במדריגה גבוה. וכמ״ש חז״ל בתנא דבי אליהו „חייב אדם לומר מתי אגיע למעשי אבותי אברהם ויצחק כו׳״, כי כל איש יש בכחו להעלות את יראתו גבוה למעלה מן התאוה כמו בענין העקידה. אמנם ע״פ רוב אין היראה מתוקנת תמיד במדריגה עליונה, אשר יהי׳ בכחה להגביר חיילים תמיד נגד התאוה היותר גדולה, ורק כאשר ירגיש ויראה האדם מראש, אשר ממשמש ובא לפניו נסיון כבד, אשר ע״י אולי יכשל בעבירה, או יבוא לידי בטול מצוה אז מוכרח הוא לבקש תחבולה ועצה מראש להגביר היראה כ״כ, עד שיהיה לבו בטוח כי הנצח יראתו את תאותו.

והנה נגד כוחות החיצוניות, וגם המעט אשר יוכל לשער על כוחות הפנימיות, יכולת ביד האדם לבוא בחשבון ולדעת עד כמה יתאזר עוז להגביר היראה על התאוה, אבל מה יעשה האדם עם אלה כוחותיו הפנימיות אשר איננו יודע מהם, ובלתי מרגיש אותם כי אולי יש בכחם למשול עליו הרבה, יותר מן החיצוניות, אי לזאת באו חז״ל בדבריהם הקדושים להשיב נחומים להאיש המתאמץ לתקן כוחותיו החיצוניות לבל יפול לבו, אולי יפול ברשת היצר להגלי כוחותיו

---

*) כידוע ג״כ מהשינוי היותר גדול הנעשה לאדם הראשון, אחרי עברו את פי ה׳ כי נתערב טוב ברע ומאז בלתי אפשרי להאדם לעקר ולשרש את את הרע הטמון ומעורב במצפון נעלם מאד ואף אם האדם כבר התגבר על טבעו להיטב ולשנות לא לבד את חיצוניותו רק גם את פנימייתו וככ״ז הטבע תפעול את שלו: להגשים במה את כחותיו הפנימיות ולזה דקדק הילקוט בלשון נושרות ולא בלשון בוכה — וכ״ז ג״כ לטובת האדם למען יתעמל כל ימי היותו חי לזכך את עצמו בזיכוך אחר זיכוך עד אין קץ. **המו״ל ת״ר.**

הפנימיות, לכן הודיעו חז"ל כי הקב"ה יהי' עוזר לו, וכאשר יעשה האדם את שלו, להשלים ולתקן את החיצוניות שלו, ישלח ה' עזרו מקודש לתקן ולהגביר נגד הכוחות הפנימיות ביראת ה' כל היום.

ווצא לנו מדברינו אלה כי לא נברא האדם לתקן את כחותיו הפנימיות בשלימות גמור, ורק ראשית השתדלותו צריך להיות לתקן החיצוניות בתכלית השלימות, עד אשר יפעלו פעולה חזקה, גם על הפנימיות, ואז יעזור לו הקב"ה לנצח את יצרו אף אם בעצמו לא עלה בידו לתקן את פנימיותו בשלימות. והנה באדם יש שני מיני כוחות יש כוחות אשר המה בכל האדם כמו תאות האכילה, ואהבת הבנים, אך אינם שוים בכל האדם ברב או במעט, ויש כחות אשר אינם בכל האדם, ויש אחד אשר ימצאו בו הכח גדול מאוד, ויש אחד אשר לא ימצאו בו מאומה מהכחות ההם כמו למשל אהבת הממון, יש אדם אשר אוהב כסף לא בעבור התכלית אשר ישיג לקנות לו כל צרכיו, כ"א יאהב את הכסף בעצם, והבחינה לזה כי אף כאשר צבר כעפר כסף לא יוציאם אך לצורך דברים ההכרחיים לו מאד ולא לשום תענוג, ויש אדם אשר עצם הממון לא יאהב כלל והבחינה הוא להיפך, כי אף אם לא מצא ידו עושר בכל זה גם על כל תענוג קטן לא יקמיץ ממונו ויוציא כספו, וככה ימצא גם בשארי כחות הנפש, כמו הקנאה, שנאה, נצחון ודומיהם, ולכן ממעשה אברהם אבינו נוכל לשפוט רק על כחות הנפש אלה הנמצאים בכל האדם כאהבת הבנים, אשר אלה גם בהצדיק כאברהם לא יכלו הפנימיות להיות מתוקנים בתכלית גדול.

אמנם בכחות הנפש אלה אשר ישנם אך בקצת בני אדם ובקצתם אינם, באלה הכחות אף במי שיש לו הכחות האלה מלידה, יכול האדם הנעלה בצדקתו ע"י התורה והיראה לשנות הפנימיות מן הקצה אל הקצה, (ובזה יבואר אולי דברי הגמ' בחולין (ה' ב') הצדיקים אין הקב"ה מביא תקלה על ידם וכתבו התוס' שם, דזהו דוקא במידי דאכילה ולא

במידי אחריני, והטעם הוא לפ"ז יען ענין תאות אכילה הוא דבר השוה לכל נפש, ובכחות הכוללים את כל בני האדם אין בכח האדם לתקן את הפנימיות בשלימות, ודרך השגיאה לבוא רק בפנימיות אשר בהם רק להקב"ה להיות בעזרו, ע"כ העמיד ויסד הקב"ה שאם האדם הוא צדיק באמת לא יקרה לפניו שגיאה מהפנימיות, אבל בענינים אחרים אשר יש בכח האדם לשנותם בשלימות מוטל על האדם לתקן בעצמו אם גם לא יהיה נעזר מאת הקב"ה, ע"כ יוכל לבוא שגיאה גם להצדיק כל זמן שהפנימיות לא נתקנו בשלימות).

ויש לנו לדעת, כי הכחות הפנימיות והחיצוניות נבדלות המה אצל בני אדם, לפעמים יהי' באדם אחד החיצוניות טובות מאד והפנימיות רעות מאד ולפעמים להיפך, כי הנה החיצוניות עיקר יסודם הראשי הוא החינוך—האיש אשר נתגדל ונתחנך אצל הורים ומורים ישרים יראי חטא, ובמקום אשר גם אנשיו יראי חטא המה ע"ז נעשו גם החיצוניות שלו על דרך המוסר והצדק, אמנם הפנימיות שלו יכולים להיות עוד ברע, יען המה בו מלידה וכל זמן אשר החיצוניות שלו הטובות עוד לא פעלו פעולה רבה עליהם להטיבם ישארו על תכונתם הרע, ולפעמים יהיה בהיפך אשר החיצוניות יהיו רעות מאד ע"י חנוך הורים ומורים פורעי מוסר וע"י התחברות לאנשים רעים, אמנם הפנימיות שלו יוכלו להיות טובות מאד מתולדתו. על כן נראה לפעמים איש אשר הי' ירא גדול וע"י סיבה חזקה אשר פעלה עליו בנקל נתהפך לרע, יען כי הפנימיות שלו היו רעים, והסבה החזקה עוררה אותם עד כי עלו במשקל גבוה על החיצוניות הטובות והחליפו אותן מן הקצה אל הקצה, וכן לפעמים להיפך יהי' האדם רע מאד בחיצוניות, וע"י סיבה יתהפך לירא חטא, יען הפנימיות היו טובים, לכן עוררה הסיבה אותם ונתגברו על החיצוניות.

ואת הדברים האלה, נוכל לרמז אולי בהכתוב (הושע י"ג) כדבר אפרים רתת נשא הוא בישראל ויאשם בבעל וימות, והנה אחז"ל בגמ' סנהדרין (ק"א ע"ב) מ"מ זכה ירבעם למלכות

מפני שהוכיח את שלמה, ובמדרש שמיני (פ״ב) איתא בשעה שהוכיח את שלמה, א״ל הקב״ה למה אתה מוכיחו נשיא הוא בישראל, הייך שאני מטעימך משררותו, ואין אתה יכול לעמוד בה, ולכאורה המאמר הזה סותר דברי הגמרא, שחשב את תוכחתו לשלמה למעלה ולזכות, והמדרש חושב זאת להסרון ולחוב. אך יבואר כי החיצוניות של ירבעם היו טובים ובמדריגה נעלה, וכמבואר בסנהדרין (ק״ב.) תורתו של ירבעם לא הי׳ בה שום דופי אבל פנימיותו היה רע מאד, וכדאיתא בילקוט מלכים א׳, י״ב) ע״פ ויאמר ירבעם בלבו, כסף סיגים מצופה על חרש שפתים דולקים ולב רע כו, למה הוא דומה למוליור שמבחוץ הי׳ של זהב ומרגליות קבועות בו, אלא מבפנים הי׳ של חרש כך וכו׳ ויאמר בלבו ע״ש, ונראה ברור כי החיצוניות שלו הי׳ טובים והפנימיות רעים, ועי״ז הסיבה אשר נעשה מלך פעל על הפנימיות כי עלו על החיצוניות והשחיתו אותו.

והנה בהתוכחה שהוכיח ירבעם את שלמה הי׳ ירבעם בסכנה, אף כי אי׳ במדרש שם הכנים אלף משבטו והוכיחו עכ״ז הי בהענין סכנת נפשות, אשר ע״פ דין משום מצות תוכחה אין למסור נפשו עבורה. אמנם לפעמים יעשה חסיד מפעל כזה מקנאת חסידותו ובהתפעלות הנפש, כאשר יראה מעשים למרות רצון קונו תתלהב נפשו, למחות בעוברי עבירה וישכח הסכנה אשר לנגד עיניו עי״ז, אך התפעלות כזה לא תוכל לבוא באיש אשר ידע בנפשו כי גם הוא איננו צדיק ותוכחתו יהי׳ עליו עון אשר גם הוא איננו נקי, ואיך יכול להוכיח את חבירו, ולכן כאשר ירבעם לא הי׳ טוב בפנימיותו כמ״ש לעיל, לכן יחשוב המדרש לו לחוב על אשר הוכיחו אף כי בעצם התוכחה הי זכות, והמאמרים אינם סותרים כי מדתו של הקב״ה, שבמקום שדנין את האדם שם מזכירין גם צדקותיו כמבואר ביבמות (ע״ח:) קא הבע אל שאול שלא נספד כהלכה וקא תבע על אשר המית הגבעונים אין דאר״ל מ״ד כו׳ אשר משפטו פעלו באשר משפטו שם פעלו, ופרש״י במקום שדנים האדם שם מזכירין פועל צדקותיו ע״ש, ולפ״ז

אם יעשה אדם דבר אחד, אשר ע״י החיצוניות הוא טוב וע״י הפנימיות איננו טוב מענישים על הרע הנמצא בזה, ונותנים שכר על הטוב, וכאשר בירבעם נמצאו שתי אלו כמו שבארנו, לכן ע״י זכות התוכחה שבאה מן החיצוניות זכה למלכות, ויבואר זאת במקרא כדבר אפרים רתת, שהוא התוכחה לשלמה (כמבואר במדרש שם) זכה בזה „כי נשא הוא בישראל״ וזכה למלוכה, אבל יען הי׳ אצלו כ״כ התפעלות הנפש, עד אשר לא הביט אל פנימיותו, איך גם הוא איננו נקי, וגם לא ראה לתקן את הפנימיות שלו לטוב גרמה לו הסיבה מהנשיאות שלו לעורר את רוע הפנימיות לעלות ולהתגבר על החיצוניות להפכם לרע, עד כי בא לידי „ויאשם בבעל וגו׳״.

ונבאר עוד דברי הגמ׳ בסוכה (נ״ב.) צדיקים נדמה להם כהר גבוה ורשעים נדמה להם כחוט השערה כו׳, צדיקים בוכים ואומרים האיך יכולנו לכבוש הר גבוה כזה ורשעים בוכים ואומרי׳ האיך לא יכולנו לכבוש את חוט השערה הזה, ולהבין דבריהם נקדים מ״ש (שם) כל הגדול מחבירו יצרו גדול ממנו, ולכאורה אנו רואים כי מי שהוא יר״א וצדיק חפצו תמיד להצטדק יותר, וא״כ איפוא הלא היצה״ר קטן אצלו. אמנם יתבאר כי באדם אשר איננו ירא יראה היצר ראשית לו להתדבק אל החיצוניות לקלקלם ומן הפנימיות יניח את ידו, וכמ״ש הרשעים מלאים חרטות, וסיבת הדבר יען כי החיצוניות לא יתגברו וימשלו על האדם, רק בעת אשר התאוה לנגד עיניו כמאמרם „העין רואה והלב חומד״, ולכן כאשר תעבור התאוה מנגד עיניו והחיצוניות יתקררו, אז יתעוררו הפנימיות אשר לא נשחתו עדנה, ויביאוהו לידי חרטה עד כי ירצה לעזוב מעשה החיצוניות, אבל באיש הירא החיצוניות המה טובים מאד, לכן יראה היצר ראשית לו אך לפעול פעולתו על הפנימיות, וכל מה שהוא צדיק יותר יחדור עמוק עמוק בפנימיותו למען אשר לא ירגיש בו ובפעולותיו אשר יפעל עליו לרע. אך האיש הירא בתכלית השלימות, יתעמל ויתאמץ ע״י החיצוניות הטובים שלו וביותר בעצם וראשונה ע״י סגולת

התורה להפוך משורש את יצה״ר השוכן בפנימיותו, ולתקן את הפנימיות, אמנם כבד יותר על האדם, וזה הכוונה אשר להרשע נדמה היצר כחוט השערה, יען כי פנימיותו לא היתה נשחתה כ״כ, וע״י חשבון מועט וע״י לימוד התורה והמוסרי היה יכול לעורר ולגבר את הפנימיות אשר יעלו על החיצוניות ויהפכו גם אותם לטוב, אבל להצדיק אשר פנימיותו השחית היצר ואך הוא בפעולתו הגדולה ע״י החיצוניות הטובים עלתה בידו להגביר על הפנימיות ולתקנם, לכן נדמה לו כהר גבוה והכן.

והנה ממוצא כל הדברים האמורים לעיל, יוצא לנו לדעת אחרי אשר באדם יוכל להמצא דבר אשר בחיצוניות יהיה טוב מאד, אבל פנימיותו יהיו נשחתים, וע״י התעוררות מעט או השתנות שונות (פארשידענע אומשטענדין) יוכלו הפנימיות להתעורר עד אשר יגבירו לשנות החיצוניות [ולכן מחובת האדם אם יתבונן לעשות דבר בתכלית השלימות, אם יראה מראש אשר יוכל לבוא אף לידי מניעה קלה, יפחד ויעשה תחבולות להלחם עם יצרו, אחרי אשר לא יוכל לדעת כל הדברים הקטנים אשר יוכלו לפעול לרעה בהפנימיות], והאדם יש לו ידיעה אך בחיצוניות ולא בפנימיות, ועיקר הכבדות והקלות באדם תלויות רק בפנימיותיו. ולפ״ז יוכל להיות אם יעשה האדם שתי מצות האחת היתה כבדה בהחיצוניות והשניה אף כי קלה היתה בהחיצוניות אבל בפנימיות אשר לא ירגיש בה האדם היתה כבדה מאוד. והנה לפי השקפה תהיה המצוה הכבדה בהחיצוניות גדולה מהשניה (הכבדה בפנימיות) אבל הקב״ה יחשוב לפעמים את השניה גדולה, יען הוא יודע את הפנימיות כנ״ל. וכ״כ בעבירות אם יעשה האדם שתי עבירות האחת לפי החיצוניות היתה כבדה אבל לפי הפנימיות היתה קלה והשניה להיפך לפי הפנימיות היתה כבדה ולפי החיצוניות היתה קלה, ומה שהעבירה כבדה להשמר ממנה נחשבת לפני הקב״ה לעבירה קלה ומה שהיא קלה להשמר ממנה נחשבת לחמורה, ולכן כאשר יחשוב ה׳ את המצוה כפי כבדותה וקלותה, כמו כן יחשוב את העבירה

הכבדה להשמר ממנה מצד הפנימיות לקיה וכו׳. והנה שקול המצות והעבירות, כבר כתב הרמב״ם בהלכות תשובה (פ״ג הל״ד) וז״ל שכול זה אינו לפי מנין הזכיות והעונות אלא לפי גודלן, יש זכות שהוא כנגד כמה עונות וכו׳ ויש עון שהוא כנגד כמה זכיות וכו׳ ואין שוקלין אלא בדעתו של (הקב״ה) אל דעות. והוא היודע איך עורכין הזכיות כנגד העונות ע״ש. והנה השיקול הזה מובן כי תלוי לפי כובד שמירת התורה והמצות, ולפי כובד זהירת עשיית העבירות כמאמר המשנה (ספ״ה) לפום צערא אגרא, ובעבירה הוא להיפך כי כל מה שהיא כבדה להשמר ממנה [אם אמנם אף לפי האופן היותר כבד, עכ״ז נחשבת לעבירה ויקבל עונשו], לעומת העבירה הקלה להשמר ממנה נחשבת עבירה קלה (פיעל גרינגער) וכמאחז״ל מנחות (מ״ג:) גדול עונשו של לבן יותר מעונשו של תכלת משל למלך בו״ד שאמר לשני עבדיו לאחד אמר הביא לי חותם של טיט, ולאחד אמר הביא לי חותם של זהב ופשעו שניהם ולא הביאו איזה מהם עונשו מרובה הוי אומר זה שאמר לו הביא חותם של טיט ולא הביא ע״כ.

והנה לפי משפטי ה׳ הצדיקים, לפעמים אף כי יהיה צדקת הצדיק רבה אך יש לו מעט עונות, יעניש לו הקב״ה בעוה״ז או להיפך כאשר יהי׳ רשעת האדם רבה, אך יש לו מעט תורה ומצות יקח חלקו בעוה״ז כדי לקבל שכרו, וכמ״ש חז״ל בקדושין (מ׳ ב׳) למה צדיקים נמשלים בעוה״ז לאילן שכולו עומד במקום טהרה ונופו נוטה למקום טומאה נקצץ נופו כולו עומד במקום טהרה, כך הקב״ה מביא יסורים על הצדיקים בעוה״ז כדי שירשו העוה״ב וכו׳, ולמה רשעים דומים בעוה״ז לאילן שכולו עומד במקום טומאה ונופו נוטה למקום טהרה נקצץ נופו כולו עומד במקום טומאה, כך הקב״ה משפיע להם טובה הרשעים בעוה״ז כדי לטורדן ולהורידן למדריגה התחתונה. והנה כאשר הגידו חז״ל (סוטה ח׳ ע״ב) כי הקב״ה משלם מדה כנגד מדה [והוא כשיש באותו פרט

רובו עונות או רובו זכיות נדון מכ״מ. הגרא״מ], נמצא ע״פ דרך זה אם אדם אחד עשה מצוה הנחשבת לפני הקב״ה לרובו זכיות, ויש בהדבר הזה מיעוט עונות אז ייסר אותו הקב״ה מדה בנגד מדה, ואם עשה עבירה אשר נערכת לפני הקב״ה לרובה עונות והדבר הזה יש לו מיעוט זכיות יתן לו שכרו בעוה״ז מדה כנגד מדה, ויובן עפ״ז למה יוטב לאדם בדבר אחד וירע לו בדבר אחד [כי בדבר אחד רובו עונות ובדבר א׳ רובו זכיות, ועפ״ז יקרה כי יעשיר נוכל שעשה פ״א יושר בממון ולהפך יעני תם אם עקש הישרה פ״א בממון, הגרא״מ] ויכול להיות שזהו כוונת רש״י (ברכות ה.) אם רואה אדם שיסורים באים עליו יפשפש במעשיו פשפש ולא מצא יתלה בבטול תורה וכו׳ ופרש״י ז״ל פשפש ולא מצא עבירה בידו שבשבילה ראוין יסורים הללו לבוא עליו, היינו שלא מצא עבירה בידו שיהיו היסורים מדה כנ״מ (ע׳ נפש החיים שער ד׳ פכ״ט) אך להאדם יכבד עליו לדעת הנהגת הקב״ה מדה כנגד מדה, וביותר לפי דברינו שתלוי לפי הכבדות, אשר אין ביד האדם לידע על בוריו וכמ״ש לעיל.

ונשכיל להתבונן לאשר ידוע כי ה׳ יסד תבל שתתנהג ע״פ חוקי הטבע שחקק השי״ת, וחיי האדם ומותו, בריאותו וחליו, עשרו ועניו, וכן שארי הדברים אשר לו הכל ע״פ מהלך הטבעי. ולפעמים נסתרה דרכי הטבע אשר אין בכח חכמת חכמים ובינת נבונים להבינם מראש כמו כי ימות האדם הבריא פתאום אשר נעלמה הסיבה ע״פ הטבע, אף מגדולי הרופאים וכן להיפך, וגם זה הוא יכול להיות ע״פ מהלך טבעי נסתר ולא ע״פ נסי כי אמנם נס נגלה יכול להיות אך אצל צדיק מצויין בעת ובדור צדיק (אין איין פרומע צייט) אשר הנסים היו מצוים או אצל רשע מצויין בעת הנהוגה בנסים (ע׳ רמב״ן), וכן נראה ג״כ אשר העני יהי׳ עשיר ע״פ סבות וענינים אשר אין ביד האדם לחשבם מראש, וכן יהיה העשיר לעני ע״פ סבות בלתי מורגלות, וגם זה מהלך הטבעי. אך מהלך הטבעי הבלתי מורגל אינו מצוי כ״כ, ע״כ מוכרח האדם

בכל עניניו לבקש תחבולות בעניניו לפי מהלך הטבעי המורגל אף כי יבין אשר תחבולות יכלו להתהפך והשתנות כמאמר הכתוב לא לחכמים לחם ולא לנבונים עושר, והאדם יוכל אך להתבונן ולראות אשר כל מעשיו ומסחריו יהיו קרובים לשכר ורחוקים מהפסד לפי הנראה אף כי איננו בטוח בזה.

ויש הנהגה שניה עפ״י חוקי התורה, כי כפועל אדם בתורה ובמצות ישולם לו בעוה״ז בכל עניניו, ולפעמים יהיה לאדם רוב זכיות ומיעוט עונות ע״כ רע לו בעוה״ז כדי שיבוא על כל שכרו בעוה״ב, ולפעמי׳ רוב עונות ומיעוט זכיות ויטב לו בעוה״ז כדי לקבל שכרו, וכמ״ש בקידושין הנ״ל (כאות י״ג). ועוד לנו לדעת כי יסוד הנהגת הקב״ה עם רוב בני אדם (זולת המעטים מבני העלי׳ הנחשבים לפניו לצדיקים גמורים) נקשר מהלך התורה עם מהלך הטבעי ביחד, ולכן אם האדם אשר ע״פ מהלך הטבעי התמידית צריך להיות עשיר, אך נמצא לוה מניעה ע״פ מהלך התורה כי אז ישנה הקב״ה את מהלכי הטבעי וישונה במהלך טבעי אחר והאדם לא ירגיש ולא ידע אם יצא מסדר הנהגתו התמידית, וכן להיפך לפעמים האדם לפי מהלך הטבעי התמידית צריך להיות עני אבן ע״פ מהלך התורה צריך להיות עשיר ישנה ויחליף הקב״ה את מהלך הטבעי התמידי הרע, למהלך טבעי אחר הטוב וגם אז לא יכיר האדם השינוי במהלכו הרגיל, וכן יהיה בכלל עניני האדם הן לטוב הן להיפך.

ויבואר אולי בזה דברי הגמ׳ גיטין (דף ס״ח ע״ב) אשר שאל בניהו את האשמדאי ומאי טעמא כי חזיתי׳ להההוא רויא דקטעי באורחא אסיקתיה לאורחא, אמר מכריזי עליה ברקיע דרשע גמור הוא ועבדי לי׳ ניחא נפשי׳ כי היכא דליכל לי׳ לעלמא, אשר לכאורה יפלא הדבר מאוד, וכי בשביל דבר קטן כזה אשר העלוהו על אם הדרך יאכל את עולמו, אולם לפי דברינו יוכל להיות כי לפי מהלך הטבע של השכור היה נאבד בדרכו אשר טעה בה, אך הקב״ה שלח לו מהלך טבע אחר

אשר לא ניכר להאדם והעלהו לאם חדוך לבל יאבד דרך וניכה לו ע״ז מזכיותיו לעוה״ב.

על כל הדברים האמורים, יש אמנם להאדם איש איש לפי מצבו וענינו לדאוג ולפחוד, פן ינוכה לו משכרו לעוה״ב, אחרי אשר לא יוכל האדם לדעת את מהלכו הטבעי התמידי איך ומה הוא ואולי ע״פ מהלכו הטבעי הי׳ רע לו יותר מאשר הוא עתה ובמעט הטובה אשר לו יותר מכפי מהלכו הטבעי יכול להיות כי ינכו לו משכרו לעוה״ב. וגם אם יראה האדם את עצמו שהוא מלא תורה ומצות ומצבו בעוה״ז שפל מאד בכ״ז אין בידו לשפוט כי מצבו בעוה״ז הוא לכפרה על עונותיו, כי אולי שוגה הוא בבחתיו הפנימיים, ולפיהן הוא אולי רובו עונות וכנ״ל, ובמהלך הטבעי שלו אולי הוא בגדר שפל הרבה יותר ממצבו אשר הוא עומד ולכן גם לאיש כזה יש לפחוד אולי מנכין לו מזכיותיו לעוה״ב.

לזאת העצה היעוצה לזה, שיראה האדם לבקש אמצעיים ויתאמץ שהוא בכל פעולותיו וקניניו יועילו שיהיו לו לעזר לעבודת הבורא (והיסוד והעיקר בעבודתו יהיה רק למען שמו יתעלה) ועי״ז גם הנאותיו וצרכיו אשר ישתמש בעשרו וקניניו לא ינוכה לו עבורם מן עוה״ב, כי דעת לנבון נקל, למשל אם עשיר ידליק נרו וכי״ב למענו והעני יהנה גם הוא לאורו היתכן כי ידרוש העשיר מהעני שישלם לו עבור הנאתו. כמו כן אם יעשה האדם ענין אשר הוא יקר ונכבד בערכו לפני השי״ת, ובדאי לו כביכול אשר האדם הזה יהיה לפניו, ויטיב לו גם בכל ענייניו, ממילא לא ינוכה לו עבור זה משכרו בעולם הבא.

וזהו אולי ביאור הגמ׳ בקידושין (מ״ם. ב׳) לעולם יראה אדם עצמו כאלו חציו חייב וחציו זכאי, עשה מצוה אחת אשרי לו שהכריע עצמו לכף זכות, עבר עבירה אחת אוי לו שהכריע א״ע לכף חובה כו ע״ש, והנה חז״ל חשבו מחשבות בזה לעורר את האדם אל המצוה ולמנוע מן העבירה כי יחשוב בלבבו, כי ע״י מצוה זו יהי׳ רובו זכיות ועל עבירה זו הלא יהיה רובו עונות, ולכאורה אחרי שאחז״ל בקידושין (שם) כי

רובו זכיות יענש על מעוט עונות שלו בעוה״ז ורובו עונות יקבל שכרו בעוה״ז, וידוע כי מעטים המה המשכילים שכל טוב לה׳, לתת היתרון להשתדל ביתר שאת ועוז בעניני עוה״ב מאשר ישתדלו בעניני עוה״ז, אמנם רבים מהמון עם העוה״ז אשר לפניהם יקר מאד בעיניהם ומשתדלים בעניני עוה״ז יותר מעניני עוה״ב, א״כ זאת העצה הלא תרפה ידם עוד מעבודת ה׳ באמרם הלא טוב לנו להיות רובו עונות ונירש עוה״ז מלהיות רוב זכיות ולקבל עונש בעוה״ז, אכן ע״פ דברינו הקודמים יבואר כי מודעת זאת אשר בכל דבר אזלינן בתר רובא וכאשר יהיה להאדם רוב זכיות אז יתחשב כי הוא של הקב״ה, כאשר ידוע המאמר (אף כי אין ברוח בינתנו להבינו על בוריו) „עבודה צורך גבוה״, וכל עניני טובות העוה״ז אשר ישיג האדם הזה יכול להיות לתועלת להגדיל בם עבודת ה׳, על כן באיש כזה אף אם המהלך הטבעי שלו הוא במצב רע מאוד בעוה״ז יכונן הקב״ה את המהלך הטבעי לפניו עצהיו״ט. אם אך לא יהיה בידו עבירה גדולה אשר יהי׳ בכחה להכריע אותו לרעה. — אולם אם יהי׳ לאדם רובו עונות, אז יחי׳ על חשבון עצמו ואם גם יהיה לו הרבה תורה ומצות לא יהיה שוה להאדם אשר הוא רובו זכיות וחוסה בצל הקב״ה וחי על חשבון השי״ת, לכן נבונה היא העצה אשר אמרו להשתדל בכל מצוה למען אולי תכריע המצוה אותו לרובו זכיות ואז ייטב לו ממילא גם בעוה״ז. וגם יזהר מן העבירה למען לא יבוא לידי רובו עונות, ואז אם לפי מהלך הטבעי נכונים לו רעות ופגעי התבל יהי׳ רע לו בהחלט, ומעט המצות אשר יש לו לא יספיקו לשנות עבורו את מהלכו הטבעי, וגם המעט אשר יקבל בעוה״ז לצרך מזונותיו והצטרכותיו ההכרחיים יאכלם רק בשכר מצותיו המועטים.

ובדברינו אלה נוכל לבאר דברי הגמרא ר״ה (ט״ז.) ג׳ ספרים נפתחים בר״ה. אחד של רשעים גמורים. ואחד של צדיקים גמורים. ואחד של בינונים. צדיקים גמורים נכתבים ונחתמים לאלתר לחיים. רשעים גמורים נכתבים ונחתמים

לאלתר למי ה. בינונים תלוים ועומדים מר"ה עד יוה"כ, זכו נכתבים לחיים לא זכו כו'. והנה כבר נתקשו הקדמונים בזה, כי הלא אנחנו רואים בחוש, רשעים גמורים אשר חיו יחיו, ונוסף עוד יש להקשות ע"פ דברי התוס' שם ד"ה ונחתמים שכתבו, שמה שיקרא פה הגמרא רשעים גמורים הוא למי שעונותיו מרובים אבל גם זכיות יש לו. א"כ איך אמרו כי הרשע נכתב לאלתר למיתה, הלא הוא צריך להיות למען יקבל שכר זכיותיו בעוה"ז, כמבואר בקדושין הנ"ל, ודוחק לאמר כי הגמ' מיירי ברשע אשר כבר קבל שכרו מזכיותיו, אמנם ע"פ דברינו נוכל לבאר הגמ' על נכון, בהקדם עוד דברי הגמ' ברכות (ד' א) רבי יעקב בר אידי רמי, כתיב והנה אנכי עמך ושמרתיך בכל אשר תלך, וכתי' ויירא יעקב מאד, ומשני אמר שמא יגרום החטא, ונראה מזה כי גם בדבר אשר יבטיח ה' בהחלט יוכל להשתנות ע"י חטא, ושם (ז' ע"א) אר"י משום ר"י כל דבור ודבור שיצא מפי הקב"ה לטובה אף על תנאי לא חזר בו כו' ע"ש. ואיך יתאימו שני המאמרים האלה? אבל הענין הוא כך, כי הנה ידוע אשר יסורים מכפרים עון, והנה נחקור איזה יסורים מכפרים עון, למשל היסורים אשר יסבבו את בעל התאוה, באשר אין בידו למלאות תאותו, יען כי נפשו לא תשבע תאות, אף כי לאיש כזה לא טוב לו בחייו, עכ"ז לא נוכל לחשבם ליסורין, אך אלה יוכלו להחשב ליסורין, אם לפי מהלך הטבעי שלו התעתד לטוב, והקב"ה שינה אותו לרע זהו יסורין שמכפרים עון, אבל אם לפי מהלך הטבעי שלו התעתד לרע המצב, ואין לו זכיות מדה בנגד מדה אשר ישונה על ידם מצבו לטוב, והקב"ה לא שינה מצבו לטוב, לא יתחשבו הרעות הבאים עליו ע"פ מהלכו הטבעי, ליסורים שמכפרים, כי אם לא ירויח האדם לא יתן לו השי"ת בחנם. — אמנם לפעמים יכול להיות גם באדם אשר לא הוכן לטוב והקב"ה השפיע לו טוב לא בזכותו, אך למען יוכל לעבוד אותו, ואה"כ אם האדם לא מלא אחר רצון ה', והקב"ה יקח ממנו הטוב אשר נתן לו, גם אלה יוכלו להחשב ליסורים

אשר יכפרו עון. אחרי אשר כבר הי' בידו טובו ונלקח ממנו וכי זה ההבדל בין הטובות אשר יבואו על האדם בעוה"ז ובין הרעות, הרעות לא ישלח ה' על האדם טרם יחטא, אף אם יודע ה' אשר יחטא אח"כ, (בידיעת הבורא אין לנו לדבר כמ"ש הרמב"ם בה' תשובה, כי הידיעה היא רק בשכל האלקית, כאשר יתנהג האדם, אבל הבחירה היא בהאדם), כמ"ש בגמ' ר"ה (י"ז) אין דנין את האדם אלא לפי מעשיו של אותה שעה ערש"י שם, אבל הטובות יתן ה' להאדם מקדם, אף אם לא הצטדק עדנה ובאשר אמרו במדרש של הפסוק מי הקדימני ואשלם מי מהל לפני עד שלא נתתי לו בן וכו' ע"ש. ועד"ז יוכל להיות כוונת הפסוק דברים (י"א כ"ז) את הברכה אשר תשמעו וגו', כי הברכות ישלח ה' מקודם כי יקוה אשר יעשה האדם מצות ע"י. אבל בקללה כתיב אם לא תשמעו וגו'. יען לא יוסר האדם רק אם כבר עשה רעה. ואפשר כי זאת היא מליצת הגמ' (פסחים קי"ח.) הודו לה' כי טוב, הודו לה' שגובה חובתו של אדם בטובתו עשיר בשורו עני בשיו וכו'. ופי' רשב"ם שם מפסיד ממונו ומכפר על גופו, ולכאורה מה היא הרבותא, דאין זה חסד גדול אם יוסר האדם בממונו איש איש לפי ערכו. אכן לפי דברינו יבואר כ"א השיג האדם טובתו מהקב"ה בשביל עבור מעשיו הטובים ואח"כ יקח הקב"ה את טובתו ממנו נכון הדבר כי זהו יסורין המכפרים. אבל אם עוד לא הרויח האדם את עשרו ע"פ מעשיו, רק הקב"ה עשה עמו טובה, ונתן לו מקודם וכנ"ל, והאיש הזה לא מלא אחר חפצו של הקב"ה, ואם יקח ממנו הקב"ה טובתו, גם זה נחשב ליסורין המכפרין, וזהו הרבותא ז"ש בגמ' הודו לה' שגובה חובתו בטובתו ר"ל עם הטובה אשר נתן לו רק בטובתו של הקב"ה.

ויוצא לנו מדברינו אשר אם הי' לאדם דבר מה מאת ה', וגם אם מגיע לו ע"פ מעשיו ולא יתן לו, גם זה נחשב ליסורין. אבל אם אין מגיע לו לא ע"פ מהלך טבעי, ולא ע"פ מעשיו לא נתן לו, זה בודאי לא יחשבו ליסורין. — ולפ"ז הי' נראה

לומר לכאורה שאם יבטיח הקב״ה טוב לאדם על תנאי כמו במשה שהבטיח לו ה׳ ואעשה אותך לגוי עצום, בתנאי אם יהי׳ ח״ו כליה לישראל הלא הדין שבאם לא יקוים התנאי לא יתייב לו הקב״ה לקיים הבטחתו, וא״כ אם לא השיג הטובה הלא לא יחשבו ליסורין אשר יכפרו עונותיו. לזאת הודיעו לנו חז״ל מדתו של הקב״ה, כי אף אם יבטיח על תנאי היא כמו הבטחה בלא תנאי ואף אם לא יקוים התנאי לא יחזור בו הקב״ה, ומגיע לו הקב״ה, אבל יכול להיות כי לא ישיג האדם הטובה, אך ירויח כי ע״ז יהי׳ לו לכפרת עון. אבל אם הי׳ כפי הסברא אשר אין מגיע לו אז לא הי׳ נחשב ליסורין אשר יכפרו עונותיו. והנה מטבע האדם אם יבין אשר יוכלו לבוא עליו יסורין, אף כי ידע אשר בהם יכופרו עונותיו, עכ״ז ירא ויפחד וירע לו אף אם הוא צדיק גדול, ולכן שפיר אמרו בגמרא ויירא יעקב מאד, אף כי הבטיח לו הקב״ה והנה אנכי עמך ושמרתיך, בכל זה הי׳ ירא שמא יגרום החטא. —

ועפ״י דברינו אלה יוכל להיות חשבון האדם בעולמו ע״ז האופן, כ״א יהיה לאדם דבר טוב או להיפך, כאשר נגזר עליו מאת הבורא בעת לידתו כמאחז״ל נדה (ט״ז) אשר מעת התחלת הוית האדם נגזר עליו אם יהי׳ עשיר או עני, (אשר הוא באמת היסוד ואבן הפנה למהלכו הטבעי ומצבו בעולם, הראוי לגזור עליו בעת לידתו) יראה לפי השערת הדעת, כי האדם אשר נגזר עליו עשירות, אם לא יעשה איזה עבירה אשר עבורה ראוי ליקח ממנו עשרו, אז לא ינכו לו עבור עשרו משכרו בעוה״ב, ואם יקח הקב״ה את עשרו ממנו יתחשבו לו ליסורים, ויכפרו עונותיו, ועל האדם אשר נגזר עליו כי יהי׳ עני. והעניות באה לו במהלכו הטבעי, ואין לו זכות גדול אשר יועיל לו להתעשר, אז לא יחשב לו עניותו ליסורין גמורים לכפר בהם עונותיו, ואם יתן לו ה׳ עשירות ינכו לו ע״ז מן העוה״ב. ועפ״י דברינו אלה נבין מ״ש ביבמות (מ״ט) ע״פ את מספר ימיך אמלא, ופרש״י שם שנים שפוסקים לאדם בשעת לידתו זכה משלימין לו. אין הפירוש זכה אם

הי׳ לו זכות, אך הפירוש הוא שלא הי׳ לו איזה מניעה להחיים, אז בודאי יחי׳ כנ״ל. אבל מה שאמרה הגמרא וחכמים אומרים זכה מוסיפין לו, שם יהי הפירוש זכה שעשה איזה זכות אשר בעבורו יוסיפו לו. כלל הדבר במ״ש, כי מה שיהי׳ להאדם מהקב״ה החיים והבריאות וכל האמצעיים לחיים, אם המה מועילים ומסייעים לו לעבודת השי״ת, אז כל אשרו וטובו נוכל לאמר אשר המה מגיעים לו מהקב״ה, ולא ינכו לו עבורם מעולם הבא כמ״ש לעיל. אבל אם נגזר על האדם מעת לידתו להיות עני ואין לו זכות מדה כנגד מדה להתעשר, וישאר לכל ימי עני רעים, לפי השערות הדעת לא יחשבו לו העניות ליסורין לכפר עון, ואם יקרה אשר יתעשר מעט אז ינכו לו מהעוה״ב. ע״כ כל איש ואיש לפי מצבו, אף במצב היותר שפל, אם גם לא שמן חלקו בחיים וההצלחה לא האירה לו פני׳ מעולם, בכל זה יש לו לפחוד ולדאוג שמא מנכין לו מעוה״ב, כי אולי מצד גזירת לידתו הי׳ ראוי להיות מצבו יותר רע והמעט אשר יש לו הוא רק עבור זכיותיו אשר יגרע בזה חלקו מעוה״ב. ומה גם לפמ״ש בנדה (לא.) מ״ד עושה נפלאות (גדולות) לבדו, אפי׳ בעל הנס אינו מכיר בניסו, היינו שהאדם אינו יודע מה ששמרו הקב״ה מן הפורעניות וא״כ אי אפשר להאדם לידע כמה מנכין לו מעוה״ב, כיון שאינו יודע כמה המה הניסים שעשה לו הקב״ה. ובדברינו אלה נוכל לבאר הגמרא בר״ה שהבאנו לעיל על דרך זה „צדיקים״ ר״ל אשר המה רובם זכיות, ואם המה רובם זכיות, אז הם בעסק הקב״ה „נכתבים לחיים״ ר״ל המה יתיחסו לחיים, כי צריכים הם להיות ע״פ דרך הטבע (א״ה, וזהו מ״ש בתפלה זכרנו לחיים וכו׳ וכתבנו בספר החיים למענך אלקים חיים, ר״ל להיות על חשבון הקב״ה כנ״ל, וזהו למענך וכו׳, ולא ינוכה לו מזכיותיו.) וגם כל הדברים הנדרשים לצרכי החיים המה בכלל לחיים כד׳ הרמב״ן בשער הגמול, אשר בתיבת להיים נכלל כל הצטרכות החיים, וכאשר יחיה האדם הזה ויהי׳ לו גם צרכי החיים לא ינכו לו מאומה עבורם מעוה״ב, ואם

יקרה לו אח"ז דבר מה לרע, אז יתחשב ליסורים אשר יכפרו עונותיו. — „ורשעים" דהיינו שהם רובם עונות „נכתבים למיתה", ר"ל הם מדרך הטבע אין ראוי להיות להם דבר מה למחיתם, ואם יהי' להם דבר מה, אז מנכין להם מזכיותיהם. וזאת דברינו אלה נוכל גם לבאר ע"פ פי' הראשונים שפירשו „שצדיקים" הכוונה שהם צדיקים בדינם של ר"ה, אף כי יכול להיות שאינם רובם זכיות, (עי' בר"ן) כי באמת שיקרא אדם צדיק ע"פ רוב זכיות הוא דבר כבד מאד, ואינו מצוי כ"כ. אבל להיות צדיק רק על המשפט בר"ה, אשר יהי' דינו כי צריך הוא לחיות ולהיות לו כל הנדרש לחיים, גם מבלעדי זכות גדול אשר ינכו לו מעוה"ב, נקל הדבר גם בימים אלה כאשר נשים עין על מעמד דורנו זה. — ונשוב ונראה לקחת מוסר.

והנה כאשר נשקיף בהשקפה נכונה על מצב המוסרי של עמנו בימינו אלה, הנה במעט התבוננות נוכל לראות, כי יש הבדל גדול לרוב בני עמנו, בין הימים שעברו לימים אלה אשר אנחנו חיים כהיום. בימים שעברו הי' עבודת ה' הפנה היותר נכבדה, בחיי איש הישראלי, וידענו כי כל איש ואיש אף אם הוא בעצמו לא עלה בידו להיות במעלה רמה בעבודת ה'. אבל על בניו שם לבו ונפשו לחדריכם בדרך ישרה ולהכינם להיות מוכשרים לעבודת ה' ולומדי תורתו, ולכן אז לא הי' להאדם לפחוד כ"כ על מצבו. כי חייו וכל הצטרכותו לחיים, הי' על חשבון הבורא ית"ש. כי ע"ז יהי' בידו לגדל ולחנך את בניו לעבודתו. אבל בימינו בגבולינו להפך הדבר בעוה"ר, כי התשוקה והכוסף לגדל ולהדריך את הבנים בתורה ועבודת ה' נתמעטה וקלה מאוד מתשוקת כוסף האבות בעצמם בעבודת ה' ואף האבות אשר דרך התורה והיראה יקר בעיניהם, יעלימו עיניהם מבניהם, ולא ישימו אל לבם להדריכם ולהישירם לעבודת ה' ית"ש. וא"כ הלא יהי' האדם רק על חשבון עצמו. אמנם בכל זה גם בימינו אלה, ישנם ענינים גדולים ורמים אשר כל איש ואיש לפי ערכו יוכל להשיג על ידם כי יהיה למען הבורא ית"ש. וחייו וכל מחסוריו המוצרכים

להחיים יהי' על חשבון הקב"ה, והוא זה שכל איש לפי ערכו ישים כל מעינו לפי שכלו וכחו להשתדל בכל עוז לחזק את עבודת ה' ית"ש, אשר בימים מלפנים לא כל אדם היתה בידו לעשות כזאת, כ"א צדיק גדול הדור, לא כן בימינו נראה בחוש אשר כל אדם ראוי ומוכשר לזה. ונציג דבר אחד למשל. נודע לכל כי לימוד התורה הוא עולה על כל כמאמרם „ת"ת כנגד כולם" והוא נשמת חיי האומה הישראלית וקיומה בכל עת, — ומדריגה היותר גדו"לה בלמוד התורה היא ללמוד לדעת להורות הוראה בישראל כדת וכהלכה עפ"י הגמרא והפוסקים מבלי שיצטרך לחפש בפסקי האחרונים, והנה אף בימינו נמצאים עוד צעירי ימים בתבונות נעלים, בשכלם המהיר בבינתם הישרה, בלמודם, אשר מוכשרים המה אשר מהם תצא תורה והוראה בישראל, — אבל מרביתם לא עשירים המה, וחבלם לא נפל בנעימים עלי חלד כמאמרם „הזהרו בבני עניים שמהם תצא תורה", ולכן אף כי תשוקת התורה תמלא את כל לבבם ובכל עוז ואומץ ישוהו וישוטו בין משברי וגלי מקרי התבל, לעבור ארחות דרכם אל מחוז חפצם, לשום משכנם באוהל התורה ולהגות בה. בכל זה לא יעצרו כח להתמיד ימים רבים בלמודם, כי סוף סוף תגבר עליהם דאגת מחיותם ומחיית אנשי ביתם. כי לא כימים מלפנים הימים האלה לנו, צרכי החיים נתרבו בימינו והפרנסה נתמעטה, וגם מעיני הפרנסה אשר שאבו להם לומדי תורה דללו וחרבו בימינו, כי בימים שעברו, הצעיר לימים אשר השלים חק לימודו, וכבר מצא ידו להורות ולדון, טרם מצא מקום לכהן בה בתור מורה הוראה, וגם מי אשר לא השלים עודנה חק לימודו להורות, בטח הי' יכול ג"כ ללכת בדרכו הלאה להשלים הקו, כי נקל להם הי' למצא מחיותם וצרכיהם, באשר כבוד התורה הי' גדול בימים ההם ובעלי בתים עשירים אשר הי' להם בנים אשר ראו בהם אותות כשרון אשר יצליחו ויעשו פרי בלמוד התורה פזרו כסף רב עליהם ושכרו להם מורים מובהקים באלה, אשר השיגו עבור למודם שכר רב והעמל

והזמן לזה הי׳ מעט, ומזה הי׳ מקום מוצא לפרנסתם, ויתר העת האצילו למשמרת תורתם. אבל לא כן בימינו אלה אשר למודי חול נפרין בין בנינו במדה נפרזה, והתורה ירדה מכבודה, והתשוקה ללימוד התורה נתמעטה גם מן האבות גם מן הבנים הלא נגרע הסבה, וממילא נתמעט המסובב ומאין יבוא עזר לאלה השרידים היושבים לפני ה׳ והוגים בתורה יומם ולילה, ואם לא ימצאו משען כסף למוצא פרנסתם אז ח״ו כל טרחם ועמלם יעלו בתוהו, והיא אבידה שאין לה תשלומין, ובזה האופן הלא ימעטו וישוחו דורשי התורה וההוגים בה ואז הלא ימוט ח״ו העמוד הראשון אשר העולם עומד עליו. ובלתי התורה כאין וכאפס נחשב חיי איש הישראלי, כי מצבו החומרי והמוסרי נוסד אך על אדני התורה. ואחרי אשר אנחנו רואים כי התורה הולכת ודלה יום יום מלומדיה, א״כ איפוא מה יהי׳ מבנינו אחרינו בדור יבוא, — הלא יתנגפו רגליהם בהכשלם בדרכי התורה באין מורה ומנהל להם ובחשיכה יתהלכו באין מי אשר יאיר להם את הדרך באור התורה, ואין מי אשר יורה דת ודין, — וא״כ כל איש ישר הולך וזיק אהבת עמו ותורתו עוד לא נכבה מקרב לבו, יבין איך נחוץ לנו למהר לתקן את הפרצה הזו, אשר תוכל להיות לפרץ רחב בחומת הדת. והתיקון לזה לחזק אשיותיה לבל ימוטו לא נפלאת ולא רחוקה היא מאתנו, ובנקל נוכל לעשותה אם אך כל איש אשר נגע יראת ה׳ בלבו ישחד מכחו וממונו, לתת סעד לאלה הלומדים צעירי הימים אשר הקדישו את עצמם ואת חלקם בחיים אך ללימוד התורה למען אשר יוכלו ללמוד באין מפריע, אם יהי׳ להם מחיתם, וידם תמצא לשלוח מה גם לבני ביתם — ולדבר הזה נצרך אך מעשים, וכל איש לפי מדרגתו מוכשר להיות מעשה, אם אמנם איש רם המעלה מוכשר יותר להיות מעשה, אבל בדבר הזה אשר כל איש יבין כי נחוץ הוא בימינו, יוכל כל איש להיות מעורר ומעשה בדבר, — וגדול המעשה יותר מן העושה כמבואר בב״ב, והאיש אשר יתאמץ במצוה רבה

כזו אשר שרשיה על מבועי התורה לעשות ענף ולהגדיל פרי בכרם התורה עליו יקוים המקרא עץ חיים היא למחזיקים בה וגו׳.

ואיתא בגיטין (דף ס׳.) אמר ר׳ יוחנן לא כרת הקב״ה ברית עם ישראל אלא בשביל תורה שבע״פ שנאמר ע״פ הדברים האלה כרתי אתך ברית ע״ש. ולהסביר הענין מדוע דוקא בשביל תורה שבע״פ, ולא בשביל תורה שבכתב, נוכל לאמר כי המדרש יחקור, אם ישראל נבראו בשביל התורה, או התורה בשביל ישראל ומסקנת המדרש כי התורה בשביל ישראל. אבל בזה יש שתי בחינות, היסוד האמיתי הוא, כי העיקר נתן הקב״ה התורה בשביל ישראל. אבל זהו רק אם ישראל עומדים במדריגה עליונה, אך אם הם בהיפך ח״ו, אז הוא ישראל בשביל התורה ויש לנו לאמר בשביל זה יסד הקב״ה שתהי׳ הבחינה „עבודה צורך גבוה״, היינו שהעבודה תהי׳ מציאות כפ״ע כדי שיהיה קיום לישראל כי עבודה בלתי אפשר להיות בלי ישראל, כדאיתא שבת (למ״ד.) במתים חפשי כיון שמת אדם נעשה חפשי מן התורה ומצות. נמצא לפ״ז הבחינה הוי ישראל בשביל התורה. ואיתא במס׳ קידושין (סו.) כאשר אמר אליעזר בן פועירה לינאי המלך לאבד חכמי ישראל. א״ל ותורה מה תהא עליה? הרי כרוכה ומונחת בקרן זוית כל הרוצה ללמוד יבא וילמוד, תינח תורה שבכתב תורה שבע״פ מאי איכא למימר ע״ש. נמצא מבואר מזה כי אופן הבחינה שאמרנו ישראל בשביל התורה, הוא רק בשביל תורה שבע״פ כי התורה שבכתב הלא אפשר להיות כרוכה ומונחת עד יבוא מי שראוי לה וילמוד. והנה אימתי צריכים ישראל לכריתות ברית, הוא רק כשאין ישראל במדריגה העליונה ואז הוא ישראל בשביל התורה ולכן קאמר הגמרא לא כרת הקב״ה ברית עם ישראל (היינו בעת שהם במדריגה פחותה שצריכים לכריתות ברית) אלא בשביל תורה שבע״פ שצריכה להיות איש מפי איש, ולכן א״א בלתי ישראל. ואיתא בתמורה (ט״ז.) ג׳ אלפים הלכות נשתכחו בימי אבלו של משה, ואעפ״כ החזירן עתניאל בן קנז בפלפולו. הואים אנו מזה כי לפעמים ימצא איש חכם

מאד נעלה שיכול לידע בפלפולו כל תורה שבע״פ מעצמו. אבל כל זה הוא רק בכלל תושבע״פ אבל לא בהלכה למשה מסיני, אשר הם אינם תחת גדר השכל וא״א לדעת אותם כ״א איש מפי איש. וזה אפשר כוונת הגמ׳ (סוף נדה) כל השונה הלכות בכל יום מובטח לו שהוא בן עוה״ב, כי אמנם ידוע אשר גם פושעי ישראל מלאים מצות כרמון, וכולם יש להם חלק לעוה״ב, רק כל הפחד על חלקו בעוה״ב, הוא שמא מנכין לו מזכיותיו בעבור טובתו בעוה״ז. וביותר שמא מנכין לו על אשר שמרו הקב״ה מהפורענות אשר היו מתרגשות עליו כדברינו לעיל. אבל השונה הלכות בכל יום אשר היא המטרה אשר התורה לא תשתכח ולא תאבד ח״ו, לכן כאשר הקב״ה משלם להאדם מדה כנגד מדה, משמרו הקב״ה מהפורעניות שלא יאבדו בריאותו וקנינו. ממילא נשאר לו התורה והמע״ט לעוה״ב. ולכן קאמרה הגמרא מובטח לו שהוא בן העוה״ב. וכמו כן המחזיק ידי הלומדים אשר ידם רב להם בלימוד התורה שיהיה להם משען נכון לבני ביתם לשלה להם על פרנסתם — אשר ע״ז לא ילך ח״ו לאיבוד יגיעתם בלימודם ע״י טרדת פרנסתם, העושה והמעשה לתכלית הזה יכול לקוות כי הקב״ה יצילו מכל הפורעניות — וגם בשביל שעל ידו יהיה ביד הלומד לעלות למעלה יותר בלימודו ויעשה פרי להגדיל תורה ולהאדירה יכול התומך והמסייע לקוות כי השי״ת יצליחו בטוב ועושר בעוה״ז, ולא ינכו לו מעוה״ב. כי הלא בפעולתו והשתדלותו כונן והקים דבר יקר ונכבד לפני השי״ת אשר חפצו כי יחזיקו בלומדי תורה עד כי יוכשרו להיות מורי הוראה בישראל, — וכדאי הוא להשי״ת כי יחיה והיו וכל מחסוריו הוא על חשבון הקב״ה. — והנה לפמ״ש לעיל אות (י״ט) בבחינת להיות צדיק אל המשפט של ר״ה, הנה בימים מלפנים הי׳ נקל להיות בבחינת צדיק אל המשפט של ר״ה, ע״י גדול בנים לתורה. או אף אם לא הי׳ לו בנים, נקל היה לו להשיג לתמוך ולעזור לבנים אחרים אשר יוגדלו על ברכי התורה וילמדו אותה, כן גם בזמננו אף כי לא בנקל יוכל

האדם להדריך את בניו כחפצו, בכל זה יש גם עתה אופן אשר כל איש יכול לזכות ע״י, בזה אשר יתן עזר וסעד לאלה אשר כבר גדלו בתורה למען יוכלו לרחזיק במעוזם ולהשתלם עוד יותר, אשר הדבר הזה הוא מהדברים העומדים ברומו של עולם, ומפעל יקר הוא לפני השי״ת, אשר ע״ז יצא משפטו לטוב ביום הדין ויכתב לחיים. —

והנה אף כי מובן אשר עיקר הנהגת הבורא את העולם בימינו אלה, הוא במהלך הטבעי. ומהלך התורה אינו נרגש עוד בימינו, בכל זאת ידענו ומקובל בידינו, כי קיום העולם הן ברוחניות הן בגשמיות הוא ע״י תורתן של ת״ח. — וכמאמרם בסנה׳ (צ״ט.) אפיקורס כגון מאן אמר רב יוסף כגון הני דאמרי מאי אהני לן רבנן לדידהו קרו לדידהו תנו וכו׳. וכל אחד ואחד צריך להאמין כי העולם אינו מתקיים אך ע״י תורתם.— ואף שאינו נראה לעין החוש ההבדל בין המקום אשר ימצאו הרבה ת״ח החוגים בתורה — ובין המקום אשר מעטים המה. אבל יש הפרש גדול לעולם הנצחי והקיים כנ״ל כי רק בעולם הנסיי ניכר עונש החוטא ובעולם הטבעי אינו ניכר, והעיקר לעולם הנצחי והקיים. וכמעט התבוננות נוכל להבין אשר לפי השכל המטרה לתועלת מצב הנצחי, היא יותר הכרחית ועקרית ממטרתו למצבו בעוה״ז בעת אשר עצמותו הוא נפשו בהתקשרות עם הגוף, כי הלא ההתקשרות הזאת מוכרח להנתק ולהפרד בכל אדם, ואך עצמותו לא תבלה ולא תאפס רק תשאר בהרגש שלם, ואולי עוד בהרגש יותר גדול וחזק להרגיש את הנועם והתענוג הנצחי, ואת העונש והצער המר אשר ישיגנו יפי מדת הדין בהעותו את דרכו. ואם במצב האדם בעוה״ז הכלה ונפסד רואים אנו איך יעמול האדם מאד להשמר ולמנוע שלא תשיגנו צער ויסורים וירדוף בכל מאמצי כחו להשיג טוב ואושר וחיים נעימים. איך אם כן ראוי ונכון יותר להאדם, לפי הבינה הישרה, (אם אך לא הטביע את בינתו במצולת התאוה ללכת אחרי טבעו), לדאוג ולעמול עבור מצבו הנצחי. אשר אין ביד האדם לדעת, איך גדול וחזק

ומתמיד יהי׳ העונש והצער עבור עבירה, ומה גם את השכר והעונג הרב באין שיעור ובלי הפסק אשר יגיע לו עבור תורה ומע״ט. והדרך המוביל לאושר הנצחי הוא אך ללכת בדרך התורה ולעשות כל מעשיו אך למלאות רצון הבורא ית״ש. העבודה המעולה הוא לעבוד את הבורא ית׳ שלא ע״מ לקבל פרס. כי לאיש העובד באופן זה יצדק עליו באמת שם „עובד אלקים״. אבל העובד ע״מ לקבל פרס שמו האמיתי הוא „עובד את עצמו״: והנה לבקש תחבולות לאדם הבינוני שיהיה גם לו חלק מעט בעבודה המעולה הזאת להיות עובד שלא ע״מ לקבל פרס. הלא ידענו כי התאוה חזקה מאוד והאדם מוכרח לעמול הרבה ע״י יראת העונש ותקות קבלת שכר עד אשר יטה א״ע להשמר מן העבירות ולעשות מע״ט. ולהבין להיות עובד שלא ע״מ לקבל פרס אין תבונה לו, ואף כי ידענו „שהעבודה צורך גבוה״ אשר המכוון מזה הוא כי הבורא יכבד אשר כל בריותיו יתנהגו ע״פ מעשיהם בעבודתם, ואם יהיה האדם ירא וצדיק אז הוא נותן כביכול עוז ותעצומות להבורא ית׳, להשפיע שפע ברכה וטוב לבריותיו אשר אך זה חפצו ורצונו, אבל הענין הזה נבטא בשפתינו, אבל בינתנו קצרה מהבין זה. — אמנם לפעמים יש מצוה אשר התאוה שתכריע את האדם מעשות המצוה היא קלה וחלושה, אשר אין מהצורך לזה התבוננות בשכר ועונש. וגם היא שורש לעשות ענף ולשאת פרי להגדיל תורה ועבודתו ית׳. מצוה כזו נקל לעשותה שלא ע״מ לקבל פרס כי בזה רואה האדם איך בפעולתו נתמלא רצון הקב״ה אשר ורצה שעל ידי האדם תתחזק תורתו. —

והנה עתה בזמנינו ובגבולינו נמצא מצוה כזו אשר כל אדם יכול לזכות בה לעשותה בנקל שלא ע״מ לקבל פרס. באשר כבר כתבנו כי לימוד התורה הוא עולה על כל ויקר מאד לפני הקב״ה. והנה בימינו בעוה״ר הושפל מאד קרן התורה ולומדיה ימעטו יום יום וגם המעטים המתחזקים עוד להחזיק במעוז התורה והוגים בשקידה, לא יוכלו להחזיק

מעמדם בה מפני הזמן אשר שנה פני תבל ומעיני הפרנסה אשר היו מלפנים נהי' עתה למקור אכזב כדברינו לעיל. ולכן מה מאד נקל הוא להבין לכל איש ישר הולך, כי העת הזאת דורשת מאתנו אשר נמהר להחזיק ביד הלומדים כל איש ואיש כאשר תמצא ידו. למען לא תפוג תורה ח"ו. ובזה יתמלא רצון הבורא ית' ויתקיים בנו שלום רב לאוהבי תורתך — ואין למו מכשול. ונזכה לרב טוב הצפון לצדיקים בעולם שכולו טוב. —

המאמר הזה איננו נכתב בלשון צדיק נבחר גאון קדוש ישראל שליט"א רק נעתק מכתב הקצורי (סטענעגראפי) ע"פ מצוותו. ואם לא נתבארו כנכון עמקי מחשבותיו לא על אדמו"ר התלונה, ובכ"ז המעיין לאשורו ימצא בהם דברים יקרים מושכלים להפליא, כדרכו בקודש. —

מימי קדם

מצאנו בעהשי״ת, חמדה גנוזה, מאמר אחד מגדולי תלמידי קדוש ישראל וגאונו אדמו״ר הגרי״ס זצוק״ל, הוא הרב הגאון הצדיק ועניו וכו׳ מוהר״ר נפתלי אמשטרדם זצ״ל, ע״ד המוסד של אברכים שהי׳ בעת ההיא בסלובודקה. ומפני שהמאמר הזה הוא דן מתקופה שלפני יותר מארבעים שנה, כמשנים קדמוניות, שכמעט כבר נשכחו המעשים ההם מבני הדור הלזה, אנו מוצאים לנחוץ להציע לפניו הצעת דברים, כדי שלא יהי׳ לפנינו כספר החתום. בטח גם גופו של דבר, קוטבו של המאמר והוא: מוסד של אברכים בסלובודקה, וכלשונו במאמרו ז״ל „ישיבת עץ החיים ע״י פרושים בעיר סלאבאדקע׳, יהי׳ כולו חדש אצלנו, ואינו מתאים לידיעותינו כלל, כי אמנם יודעים אנחנו ע״ד מוסדות לאברכים בערים שונות, בערי קובנה, ווילנא, נובהרדוק, וכדומה, ויודעים אנו גם כן ומפורסמות לנו הישיבות של תורה לבחורים בסלובודקה. אבל ע״ד מוסד של אברכים שהי׳ בסלובודקה זו לא שמענו, אבל לא ראינו אינו ראי׳, ולא שמענו אינה מכחשת את המציאות, ומה שנעלם ממנו גלוי וידוע הוא לפני שארית זקני גדולי הדור העבר.

המוסד הגדול הלזה, אשר בשם „כולל׳ יכונה, גם הוא, ככל המוסדות הגדולים, יש לו היסתוריא שלמה של התפתחות ושלשלת גדולה של מעשים. גם הוא לא קם פתאום בדמותו וצלמו, שראינו אותו אחרי עשרות שנים של קיומו, תקופות שונות וגוונים שונים הי׳ לו, פשט צורה ולבש צורה, אלא כבר מנהגו של עולם כך הוא, שרואים את היצור ואינם רואים את היצירה. וכשאנו עומדים לפני דבר שנגמרה צורתו והגיע לשיעור קומתו הראוי׳ אנו מדמים בנפשנו, שבקומתו ובצביונו נברא. בכלל רגילות שביחה היא להסתכל אבל לא לחדור: להסתכל אל הגדולות והענקיות, ולא לחדור אל חוטי הארוגה.

אמנם מנהג זה הניכר בנו, לא בכלו מחסרוננו אנו הוא בא, כי אם הרבה הוא נגרם—ואולי החלק היותר גדול—ממעלות יוצרי יצירותינו, מיסדי מוסדותינו הקדושים. כי לא הרי התיסדות המוסדות שלנו — כמוסדות לתורה או לחסד שהם ברוח התורה — כהרי התיסדות המוסדות העולמיים, כי תחת ששם הראשית הוא הפרסום, והרקלמה אבן הפנה, וכשרוצים למשל, ליסד אוניברסיתה לחכמה, הפרסום לפניו יהלך שנים שלמות, מפרסמים את החלום הראשון העולה על הרוח, מפיצים את הרעיון, מכריזים על מעשים שלא נעשו כלל, מעריצים ומגדילים אלף פעמים, יוצריו הרוחניים ומיסדיו ומסיעיו החומרים, וכך הוא בא לעולם בקולי קולות, והכל רואים את היצירה ומכירים את היוצרים. אבל לא כן מוסדותינו, מוסדות הקודש. בהם, ה„הצנע לכת" היא הראשית וה„תשאית" אבן הפנה. בכל דור ודור היו לנו ב"ה ישיבות גדולות ענקיות, אבל השמע אדם, שיכריזו עליהן בקולי קולות קודם שבאו לעולם, או גם בתחלת יצירותיהן, ומכל שכן, על יוצריהן להגדיל שמם באופן מלאכותי, אלא תמיד היו הן קודם לפרסומן, ולא שהן פרסמו את עצמן אלא נתפרסמו מאליהן. כשהשעה היתה צריכה לכך, הי' מזדמן, בחמלת ה' על עמו ותורתו, אדם גדול, ובלב טהור ובונה טהורה, בהתעוררות עצמית וחברה פנימית הי' נגש אל מלאכת ה' באמונה, בלי רעש ובלי שאון, בלי הכרזות ובלי קולות, ולרוב גם בלי יסוד ומצב חומרי, ואך באמונה בה' ובטחונו, כי ודאי מן השמים יסייעו להענין הקדוש הזה. וכך הי' הולך ועושה, עושה והולך, והמעשים היו הולכים וגדלים עד שבאו והכריזו על עצמם, וקמעא קמעא היו יוצאים מרשות היחיד ונכנסים לרשות הרבים. עד שבכסוף נעשה למוסד צבורי. ולא אך היוצרים הרוחניים שלנו כך התנהגו, כי גם הנדיבים שנדבו אלפים להחזקת המוסדות,*) היו כמה מהם, שגם הם אך עשו בהצנע מעשיהם,

*) תמצאו במאמרו של הגר"נ ז"צל וז"ל: איך העיר ה' את רוח אחד משועי ונדיבי עמנו בארץ אשכנז אשר העלים שמו וקיים „הצנע לכת" להאציל מהונו כמה אלפים רו"כ ליסוד קרן קיים.

בכונה טהורה לשם שמים, בלי קבלת פרס של פרסום והנאה של כבוד כלל. ולפיכך מוסדות באלה, אין הצבור נפגש בהם אלא כשהם גדולים וגמורים כל צרכם וגם יתכן שלא יתודעו כ־אוי אלא אחרי עשרות שנים של קומם, והשנים הראשונות של יצירה, שנות ההתחלה — שהן, הן באמת היותר קשות — נשארות נעלמות מעיני הבריות, ואינן משמשות אלא לחומר בעד כותב דברי הימים.

גם מוסד ה„כולל", מאותו המין הוא. גם הוא בא אל הצבור כשהוא גדול, אחרי שנות הגדול וההתפתחות, וגם הוא הי' הרבה שנים — לפי ערך פרסומו אחרי כן — מכוסה ונעלם מעיני הבריות, ויחד עם שני היצירה נשארו נעלמים גם יוצריו מראש ומי שטפחו בו שנים הרבה.

ובגשתנו עכשו, בעהשי"ת, להודיע ברבים ע"ד התיסדות ה„כולל" בסלובודקה, כדאי הוא להזכיר, ראשיתו הראשון, ולהודיע כיום כי גם ראשית יצירתו לפני יותר מארבעים שנה· הי' בזה המקום, וע"י התעוררותו של המוסדו גם כיום ה' יהי' בעזרו. לפני כיובל שנה, כבר קם זה הגבר שהוקם על להקים עולה של תורה, לנטות קו לבנינו הגדול בנין התורה שבנה אחרי כן. וראשית מעשהו הי', קבוץ אברכים „גדולי התורה העומדים כלם להיות מורי הוראה בישראל ולצאת משם אנשי מופת גדולים בתורה וביראה, אשר יהי' בכחם לכהן פאר בכתר הרבנות בעירים היותר גדולות", (לשון המאמר) והוא שערך והוציא לאור בשנת תרמ"א ספר „עין פרי" (שמאמר אחד ממנו והוא מאמר הגרי"ס זצוק"ל הכנסנו גם במחברתנו זאת). קובץ מאמרים מגאוני הדור וגם בהוספת קריאות ומאמרים משלו ע"ד ה„כולל" והפיצו בעולם להודיע טיבו ואיכותו. ועל ידי קבוץ האברכים הלזה הונחה אבן הפנה לבנין הגדול של הישיבה הק' המפורסמת לנו כיום, וכלשון המאמר: „הקנאה הרבתה חכמה גם בין הגדיים אשר הפכו לבם כיום קרב להיות נספחים אל לומדי התורה האלה ולשמוע לקח מפיהם", ואלה הגדיים היו היסוד הראשון של הישיבה הק', וכעבור שנים

אחדות אחרי הגדלת הישיבה ולא הי׳ ספק בידו להיות עינו פקוחה על שניהם, הוציא את ה„כולל״ והעתיק מושבם של האברכים לקובנה תחת עין השגחתו הגדו״לה של הגאון הצדיק המפורסם הגר״י בלאזער ז״צל, והוא מסר כל לבו ונפשו לשכלול הישיבה הק׳ „כנסת ישראל״ ולטפוחה ברוח הגרי״ס זצוק״ל. הרבה הרבה יש לספר ולגלות ע״ד המוסד הגדול הלזה, מה שעבר עליו בכל שינויי תקופותיו, ומקומותיו לכל מראות גווניו. אבל הרי לא באנו כאן לכתוב דברי הימים, כי אם להזכר על הנשכחות ע״ד כמה שמזכיר לנו מאמרו של הגר״נ ז״צל, ולהבליט את העובדא כמו שהיא, בגשתנו עכשו ליסד ה„כולל״ בסלובודקה, כי באמת לא ליסד מחדש אנו באים אלא להחזיר עטרת המקום ליושנה, ואין מעשינו זה אלא בהמשך למעשה של כיובל שנה קודם, ודבר זה משמח לבנו ומעודד רוחנו ביותר בעהשי״ת.

והמאמר הנכבד הזה, מה רב הוא לנו ומה גדול איכותו בעדינו. כי מלבד מה שאנו מוצאים בו אוצר בתוך אוצר, והיא קבלת הגר״נ ז״צל מרבו אדמו״ר הגרי״ס זצוק״ל, השקפה עמוקה, בדברים קצרים ובהירים ע״ד חובתם של אלה הלומדים המיועדים להיות מורי הוראה בישראל, ובשורותיו האחדות גלה לפנינו פרוגרמה שלמה בכל אופני הלמוד וההשתלמות, ולא פרוגרמה הבדוי מן הלב, כי אם היכות פסוקות הנובעות ממקור כל התורה כלה, כפי מה שהבין ולמד ממנה בדעתו הגדולה. מלבד זה גם המאמר כשהוא לעצמו הרבה הרבה יש לנו ללמוד ממנו, וביותר כשנעמידו מול מאמרנו אנו, כי אז נמצא כי כמעט אותם הטעמים ואותם ההכרחים שאנו מוצאים לסבות ביסוד ה„כולל״ עכשו בימינו אלה, כמעט בלשון הזה כבר מדבר פיו קדשו, זה כיובל שנה קודם, וכבר ראה עינו הגדולה אז, מה שאנו רואים עכשו. גם הוא ז״ל כבר מתאונן על עזיבת התורה ויחודתה הנוראה, גם הוא ז״ל כבר שאל את השאלות המחידות את הלב: „החכמה מאין תמצא״? „ובעוד

שנים אחדות, או׳ איפוא נקח רב ומורה״? שאלות המנקרות כל כך בימינו אלה.

ובאמת יראתן ודאגתן של אבות, היא נחמתן של בנים, שהרי רואים אנו, כי ב״ה עברו יותר מ,,שנים אחדות״; וכמעט יובל שנה עבר עלינו מעת ההיא, ולא יובל אחד כי אם יובל של יובלות. אם אפשר לומר כן, כי כמה גליות גלתה האומה בעשרות שנים אלו, כמה הרפתקאות וגזירות עברו על התורה, כמה שונאים ומחריבים קמו עלי׳ כמה פריצים ומהרסים, ומה נוראה היא הירידה שירדה מאז ועד עכשו, ובכל זאת ת״ל לא אלמן ישראל מ,,רב ומורה״, ולא עוד אלא שיש לנו גדולים וגאונים, יראים וצדיקים, ומליונים שלומי אמוני ישראל בן ירבו, והאם לא נראה בזה אך מופת גלוי וקיום ההבטחה, כי לא תשכח מפי זרעו! — אבל, יחד עם זה חלילה לנו לשכוח, ועלינו לזכור ולדעת, כי באמת רק דאגתן של אבות, אך היא היא נחמתן של בנים, כי אלמלא דאגו האבות אל מצבם הם, אלמלא הרדו בהסתכלות עין גדולתם אל העתיד, ואלמלי ישבו הם בחבוק ידים והביטו בשויון נפש על כל הבא עליהם ולשמוח ולהתנחם במה שיש להם לאמר בלבבם אך שלו׳ יהי׳ לנו ולתורתנו גם בעתיד, כי אז חלילה אבדנו בענינו. כי אז לא היינו מוצאים אנחנו ביום ידינו ורגלינו בלל לעשות למען התורה, ועלינו לדעת, כי כמו שדאגתן של אבות היא נחמתן של בנים, כך להיפוך נחמתן והסתפקותן של אבות היא דאגתן המביאה לידי יאושן של בנים חלילה. אבן גדולה היא ההבטחה של ,,לא תשכח״ ואך מפי׳ אנו חיים ומתקיימים. אבל במה דברים אמורים, אם אנחנו נעשה את שלנו. אז אף אם אין כחותינו מספיקים, יעשה הקב״ה בעדינו ואם הוא ילחם לנו מלחמותינו, אבל חלילה לנו שנסמוך על נסים גלויים. במה שנוגע לתורתנו הקדושה, כי הלא לא בשמים היא. אלא שגם עלינו להתדמות אל אבותינו ולאחוז במעשיהם בהסתכלות אל המצב כמו שהוא והרדה להעתיד ואז תביא גם דאגתנו אנו, אך נחמתם של בנינו והדורות הבאים אחרינו.

מאמר

מכבוד הרב הגאון הצדיק ועניו וכו׳
מוהר״ר נפתלי אמשטרדם זצ״ל

(נדפס במכ״ע הלבנון שנת תרל״ט, נומר 36).

קאוונא.

מקוראי הלבנון אנכי זה כבר, וכל דבריו ומכתבי סופריו הרצוים בעיני אלקים ואדם, משיבת נפש גם לי המה. אפס, להיות נמנה בין הסופרים ולנגוע בעטי הדלה עלי עליו המסולאים, לא באתי עד היום, רק הפעם עצור במלים בל אוכל מלהציב לי יד בין סופרי הלבנון.

ראיתי בהלבנון נומר 30 איש דורש ושוחר טוב לעמו*) כו׳. פינת יקרת ישיבת עץ החיים ע״י פרושים גדולי התורה העומדים כלם להיות מורי הוראה בישראל ולצאת משם אנשי מופת גדולים בתורה וביראה אשר יהי׳ בכחם לכהן פאר בכתר הרבנות בערים היותר גדולות ולומדים בהתמדה נפלאה בעיר סלאבאדקע ע״י תמיכת נדיבי עמנו חובבי התורה.

איך העיר ה׳ את רוח אחד משועי ונדיבי עמנו בארץ אשכנז אשר העלים שמו וקיים עלי׳ הצנע לכת להאציל מהונו כמה אלפים רו״כ ליסוד קרן קים עבור פרושים לומדי תורה בשקידה נפלאה בעבור שמהם תצא תורה להורות הוראה בישראל עפ״י התורה הקדושה הנתונה לנו מהר סיני בקולות וברקים.

מי יורה לנו דעה ומי יבין לנו שמועה בעתיד אם לא נראה מראש את הנולד? הן מדי יום הלך וחסר אוהבי ולומדי תורה לשמה הלא רוח מבינתנו יגיד לנו ומזקנים נתבונן אמרות ה׳ אמרות טהורות אשר קבלתי מאת מורי הגאון כו׳ ר׳ ישראל סאלאנטער שליט״א (זצוק״ל) לאמר „ההשתלמות של

---

*) העתק המאמר כלשונו הוא, אך בדלוג המקומות שמתוכח הגה״צ זצ״ל עם הסופר ע״ד ענינים שאין זכר למו פיום ואין לנו תועלת בהם עכשו.

אלה הלומדים המיועדים להיות מורי הוראה בישראל כראוי באמת דרושים לכמה דברים גדולים ורמים. מוכרחים להיות בקיאים בכל דברי התנאים והאמוראים בש"ס בבלי וכו", פוסקים ראשונים ואחרונים, חריפות בשכל ישר, אף לטעת ולקנות בנפשו מדות הטובות שנמנו בחכמים, ולשמש ת"ח רבנים גדולים ומובהקים בדור, כמו שנדרש בכל החכמות והמדעים שני דברים המכונים בשם טהעאריע ופראקטיק", אני הגבר בעיני ראיתי גודל ההכרח לעבודה הק' הזאת עת אשר שמשתי במשרה ובכהונת ההוראה, וכל מבין דבר לאשורו יודע כמה זמן נדרש לבני התורה לעמל הלזה להשתלם כראוי, ברעיון שוקט ובדעת נכונה.

ומה גם בעת הנוכחית הזאת אשר נסכרו כל מעינות הישועה להעזר לפני בני שוקדי תורה למען יכלו להביא טרף לביתם וללמוד בהגיון למען יבאו אל תכליתם כאשר היו בימים הקודמים לפנינו, ומה מאוד צדקה שאלת הסופר והחכמה מאין תמצא.

יבא נא האיש הנאמן הלזה ויראה בעיניו ובאזניו ישמע קול הפרושים האלה, עיונם ולמודם בשקידה נשגבה, ואיך הקנאה הרבתה חכמה גם בין הנדיים אשר הפכו לבם ביום קרב להיות נספחים אל לומדי התורה האלו ולשמוע לקח מפיהם.

יזכור נא ימים עברו, אם ראה או שמע עת ישבו פה עירנו קאוונא לומדים מופלגים בקלויז הנ' מוהר"צ נאוויאזקי עד מאה וחמשים אנשים אנשי שם מצוינים בפלפולא חריפתא ובהלכה, ועתה הנמו אך שבעה מתי מספר, כן בהקלויז הנ' מארקול מלא אז מפה לפה עד אין מקום ועתה אין בה גם אין אחד. יבא נא הנה ויראה איך עיר סלאבאדקע העני' אשר רוב תושבי' תופשי משוט המחרפים נפשם בסכנות עצומות על פני המים ומביאים טרף חוקם בעול קשה, ובכל זאת נפשם קשורה לאהבת התורה לקרב את הפרושים בכל יכלתם, ומספיקים למו בכל מאבצי כחם למלאות צרכיהם בכמה רו"כ לשבוע. ומי יתן והי' כל עם ה' בכל

עיר ועיר ליסד ישיבות כאלה לבל תשתכח תורה חלילה מישראל. כמה המה מספר מלמדי גפ"ת בערי בני ישראל עתה מול מספרם הרב שהי' לפנים, ובעוד שנים אחדות אי' איפוא נקח רב ומורה? הן לא כשנים הראשונות וימים הקדמונים הימים האלה, אשר מאשכנז ומצרפת ירדו פלגי מים ממעיני התורה להפיץ על כל בני תבל, לא כן עתה שם רובם ככלם אל אלילי כסף וזהב יפנו להרבות הון ועושר, ולחרושת המעשה ולהביא אוצרות באסמיהם, ואך עוד בין עניי רוסיא התורה מתרפקת בחיקם, עוד היא למו שעשועי' יום יום, כדברי חז"ל „הזהרו בבני עניים שמהם תצא תורה".

הלא עינינו רואות התורה מתמוטטת, הערים היותר גדולות נשארו כאאן בלי רועה כהערים מאהליב ביאליסטאק וכו'.

ולנכבדי הוראדנא הצדקה סלה כי המה היו הראשונים אשר באו לעזרה לקול הקורא מאת תורתנו העלובה.

וכל איש ואיש אשר עוד זיק יראת ה' ואהבת התורה בקרבו החוב הקדוש עליהם להיות תומכים ועוזרים לתכלית הנשגב הלזה לחזק עמודי התורה. ואם כה נעשה ומקום מוצא לכסף יהי', הלא הלומדים ילמדו במנוחה ויעלו מעלה עד כי מהם תצא תורה בישראל, וגם אז נראה עצה לנטוע את שתילי התורה גם על תלמי לבות בני הנעורים הבאים אחריהם ובין כה וכה החכמה תחי' את בעלי' ותעלה כפורחת, ובגן החכמה ישתעשו בני אוהבי מדע ויהיו נאמנים לה' ולמלכם ולארץ מולדתם.

תקותינו חזקה כי אומתנו הישראלית ומביני מדע יתעוררו מתרדמתם ויעמדו לימין המחזיקים בעץ החיים עד כי נראה אור השמש בחלונינו והאמת יבא על כנו ולך נאמן הסליחה.

נ. אמשטרדם
